

کارکرد سرمایه اجتماعی در سازمان‌های آینده

با تأکید بر سازمان‌های داوطلبانه

هادی عبدالملکی^۱، مسعود غنی‌زاده^۲، غلامعلی زوارزاده^۳، مهدی عرب پشت‌کوهی^۴

تاریخ دریافت: ۹۵/۷/۱۰

تاریخ پذیرش: ۹۵/۹/۱۳

چکیده

این مقاله با هدف تبیین ابعاد، سطوح و کارکرد سرمایه اجتماعی در سازمان‌های آینده تدوین شده و بر این مهم تأکید دارد که سازمان‌های آینده به‌ویژه سازمان‌های داوطلبانه و مردم‌نهاد، بیش از پیش به سرمایه اجتماعی و کارکردهای آن نیازمند هستند. این مطالعه به روش پیمایشی و با ابزار پرسشنامه، کارکردهای سرمایه اجتماعی را در سازمان آینده از دیدگاه خبرگان کلیدی (نمونه ۶۰ نفری از خبرگان) بررسی و تحلیل نموده است. نتایج حاصل از مطالعه نشان می‌دهد مهم‌ترین عناصر سرمایه اجتماعی سازمان‌های آینده در سطح جامعه «کسب و ارتقای آگاهی مشترک، جلب اعتماد عمومی و اعضا، مشارکت و همکاری عمومی، ایمان به‌عنوان عنصر بنیادین و خاص سرمایه اجتماعی جامعه اسلامی» هستند. توسعه سرمایه اجتماعی در سازمان بسیج منجر به توسعه و تعمیق ویژگی‌های سازمان‌های آینده از جمله تأکید بر ارزش‌های جمعی و مشترک، مشارکت و همکاری خودجوش، حفاظت و صیانت ارزشی، مسئولیت‌پذیری و تکلیف‌گرایی عمومی، ایمان قلبی و باور راسخ به هدف‌ها و آرمان‌ها، بهره‌گیری از قدرت هنجاری و معنوی، توسعه کار گروهی، همبستگی و انسجام سازمانی می‌شود.

واژگان کلیدی: بسیج، سرمایه اجتماعی، سازمان‌های آینده، سازمان داوطلبانه

۱. عضو هیئت علمی پژوهشکده بسیج و دانشجوی رشته آینده‌پژوهی دانشگاه عالی دفاع ملی ha_malaki@yahoo.com

۲. پژوهشگر مباحث مدیریت راهبردی و عضو هیئت علمی دانشگاه عالی دفاع ملی

۳. پژوهشگر روابط بین‌الملل و عضو هیئت علمی دانشگاه جامع امام حسین(ع)

۴. دانشجوی کارشناسی ارشد واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی

۱. کلیات

۱-۱. بیان مسئله

تحولات فناورانه، اطلاعاتی و دانشی قرن ۲۱، جهان را به سوی گذر از سازمان‌های نوین و استقبال از سازمان‌های نوگرا با عنوان «سازمان‌های آینده» رهنمون شده است؛ انگاره‌ای که از تقابل سازمان‌های عصر نوین با سنت و همچنین ناکارآمدی آنها در مواجهه با عدم قطعیت‌ها و آینده‌های بدیل ظهور پیدا کرد.

با وجود رشد روزافزون فناوری‌ها و کاربرد وسیع اطلاعات در سازمان‌ها، بسیاری از عدم قطعیت‌های جهان امروز در حوزه عملکرد سازمان‌های اجتماعی به عامل انسانی، ارزش‌ها، انگیزه‌ها، تمایل‌ها و هنجارهای او بر می‌گردد. «پاتنام»^۱ استدلال می‌کند که همکاری بین اعضای یک گروه، عادات و نگرش‌هایی را در جهت رسیدن به منفعت بزرگ‌تر ایجاد می‌کند که تعامل اعضا را با افراد غیرعضو تسری می‌دهد. (شجاعی، ۱۳۸۷: ۲۱)

«لیبرال‌یسم غربی» به عنوان محصول نهایی عصر نوگرایی در جهان معاصر، تلاش نموده با طرح مباحث سرمایه اجتماعی و توسعه عناصر اصلی آن یعنی اعتماد، همکاری، مشارکت مدنی به عنوان یک پیشران مؤثر در رشد و توسعه اقتصادی استفاده نماید. میزان نفوذ و توان عملیاتی سازمان‌ها در پاسخگویی به انتظارات و تنظیم رفتارهای اجتماعی بستگی زیادی به سرمایه اجتماعی آن سازمان در جامعه دارد؛ این نفوذ هرچه بیشتر و عمیق‌تر باشد، موفقیت سازمان بیشتر است. این موفقیت در عرصه‌های مختلف از جمله توسعه اقتصادی و کاهش تنش‌ها و شکاف‌های اجتماعی است و این امر می‌تواند برای اجرای طرح‌های توسعه اجتماعی و اقتصادی نقش اساسی داشته باشد. (شجاعی، ۱۳۸۷: ۸)

به اعتقاد «پاتنام»، سرمایه اجتماعی میراث دوره‌های طولانی توسعه تاریخی است، بنابراین نمی‌توان در بازه زمانی کوتاهی آن را افزایش داد؛ در واقع می‌توان گفت سرمایه اجتماعی چیزی نیست که می‌دانید و یا دارید، سرمایه اجتماعی کسی است که

می‌شناسیم (شجاعی، ۱۳۸۷: ۸۷) و شامل مواردی از قبیل ارتباطات، عضویت در گروه‌ها، باشگاه، دوستان، خانواده و شبکه‌های اجتماعی است.

در حالی که سازمان‌های عصر نوین تلاش نمودند با برنامه‌ریزی دقیق، ساختارهای گسترده و سلسله‌مراتبی، عقلانیت ابزاری، تضمین سود متقابل، واپایش (کنترل) و نظارت بیرونی و عمودی، مدیریت افکار عمومی و شکل‌دهی به ترجیحات از طریق صنعت دانش، فرهنگ و نخبگان اجتماعی، تعامل‌های اجتماعی را مدیریت نمایند، تأثیر عوامل انسانی با نگرش‌ها، انگیزه‌های متفاوت، ارزش‌های هنجاری، درک متقابل، سازمان‌های آینده را به یک واقعیت مهم تبدیل کرد. در پیچیدگی‌های محیط اجتماعی، عدم قطعیت‌ها و فضای آشوبناک سازمان‌های جدید در حوزه عملکرد، خود نیازمند سرمایه اجتماعی و نفوذ در دل مخاطبانی هستند که از ارزش، هدف‌ها و ویژگی‌های متنوع و متکثر برخوردارند؛ بنابراین اگرچه سرمایه اجتماعی در ایجاد و توسعه سازمان‌های آینده دارای کارکردهای مؤثری است، اما این سؤال مطرح است که آیا سرمایه اجتماعی در سازمان داوطلبانه بسیج که با دامنه وسیعی از ارزش‌ها، هنجارها، تعامل‌های فزاینده، کار گروهی و جمعی مواجه است، می‌تواند موجب توسعه ویژگی‌های سازمان آینده گردد؟ مقاله حاضر ضمن مرور ویژگی‌های سرمایه اجتماعی و سازمان‌های آینده، نسبت و کارکرد سرمایه اجتماعی را در سازمان‌های آینده تبیین نموده و سازمان بسیج را به‌عنوان نمونه سازمان‌های داوطلبانه (که به‌علت اتکا بر مشارکت داوطلبانه مردمی از بدو تشکیل تا توسعه قشری و حوزه کارکردی، ارتباط تنگاتنگی با سرمایه اجتماعی پیدا کرده) مورد بررسی و تبیین قرار داده و کارکردهای سرمایه اجتماعی در این سازمان داوطلبانه به‌عنوان یک نمونه از سازمان‌های آینده را تحلیل کرده است.

۱-۲. اهمیت و ضرورت تحقیق

سازمان‌های جدید برخلاف سازمان‌های سنتی و نوین از پیچیدگی فزاینده‌ای برخوردار هستند. کاربرد وسیع فناوری، حجم زیاد اطلاعات، دانش، مؤلفه‌های فرهنگی و تعامل تنگاتنگ با زندگی روزمره مردم باعث گردیده دیوارهای حائل بین این سازمان‌ها و جامعه فرو ریزد و سازمان‌ها بیش از هر زمانی خود را در متن جامعه و در ارتباط مستقیم با کنشگران (مشتریان، ذینفعان و کارکنان) ببینند. سرمایه اجتماعی با سه عنصر اساسی «آگاهی، اعتماد و مشارکت» فضایی از تعامل را در اختیار سازمان‌های امروزی قرار می‌دهد؛ به گونه‌ای که بیشتر سازمان‌ها تلاش می‌نمایند با افزایش سرمایه اجتماعی خود در جامعه، این فضای تعاملی اطمینان‌بخش را در اختیار بگیرند. تنوع و گسترش سازمان‌ها، رقابت شدید، تمرکز شایستگی‌های کلیدی و امکان‌پذیر شدن برای نفع‌بران باعث گردیده سرمایه اجتماعی در کانون توجه سازمان‌های عصر جدید قرار گیرد. الگوی توسعه سازمان‌های اجتماعی به‌ویژه انواع سازمان‌های اقتصادی (خانوادگی، سرمایه‌داری، نهادی) نسبت و رابطه نزدیکی با الگوی توسعه سرمایه اجتماعی از سرمایه‌های خویشاوندی به ملی و جهانی دارد؛ به گونه‌ای که می‌توان گفت سرمایه اجتماعی لازمه توسعه و عملکرد سازمان‌های نهادی است و سازمان‌های نهادی نیازمند حداقل‌هایی از سرمایه اجتماعی هستند تا بتوانند کارآمدی خود را در سطوح خرد (محلی)، میانی (ملی - منطقه‌ای) و کلان (جهانی) به اثبات برسانند؛ به تعبیر دقیق‌تر، «سرمایه اجتماعی به‌هنگام‌ها و شبکه‌هایی اشاره دارد که افراد را قادر به کنش جمعی می‌سازند». (شجاعی، ۱۳۸۷: ۸۸)

سازمان بسیج به‌عنوان بستر کنش‌های جمعی و حاکمیتی از سرمایه اجتماعی به‌مانند سیمان اجتماعی (حلقه اتصال و ارتباط متقابل سازمان‌ها با شهروندان و آحاد مردم جامعه) بهره‌مند است؛ نیرویی که در شرایطی که سازمان‌های اجتماعی از توانایی لازم

برای مدیریت محیط پیچیده برخوردار نیستند، در کمترین زمان و هزینه با پیوند سرمایه اجتماعی و سازمان‌ها، بر کارآمدی حاکمیت و پاسخگویی اجتماعی می‌افزاید.

مطالعه و تبیین این موضوع در ارتباط با بسیج و سازمان آینده بسیج نیز از آن جهت مهم و قابل توجه است که بسیج به‌عنوان یک سازمان پیش‌رو در ارتباطات، تعامل‌ها و پاسخگویی به مطالبه‌های اجتماعی (به‌ویژه در موقعیت‌های بحران) نیازمند کارکرد سرمایه اجتماعی برای ترمیم آسیب‌ها، توسعه مشارکت و افزایش اعتماد به نظام اجتماعی و حاکمیت است.

۱-۳. پیشینه تحقیق

جدول شماره (۱) گزیده پژوهش‌ها و مقاله‌های مرتبط با موضوع

ردیف	نویسنده	محتوا
۱	عادله امیری، زهرا مرزبان و ملیحه اصغرزاده (۱۳۹۱)	این مقاله پس از بررسی واژه‌های دوران‌دیشی، پیش‌بینی و آینده‌پژوهی، در واقع مسیری که آینده‌پژوهی در سازمان به‌کار می‌رود را نشان و استدلال می‌کند که برای تأکید بر جمع‌گرایی و تنوع، مطالعه آینده (آینده‌پژوهی) باید به بهترین شکل به خدمت گرفته شود. در ادامه سعی گردیده با توصیفی از سازمان‌های آینده، مسائل و انواع محیط‌های آنها را مورد بررسی قرار دهد و به سازمان‌های آینده، مسائل و منابع انسانی که در آینده آنها اثرگذار هستند، با رویکرد آینده‌پژوهی نگاه کند. در نهایت، به مسئله ششم مدیریتی و تأثیر آن بر تصمیم‌گیری‌های آینده می‌پردازد.
۲	ساره خواب‌نما (۱۳۹۱)	این مقاله ابتدا به بیان مفاهیم آینده‌پژوهی و تفکر راهبردی پرداخته تا رویکردها، اهداف و کارکردهای آینده‌پژوهی تبیین گردد و سپس در ادامه به تأثیر آینده‌پژوهی بر تفکر راهبردی در سازمان پرداخته است.
۳	حسین رضایی و رضا محمدی (۱۳۹۲)	در این مقاله آمده که آینده‌نگاری در تمام ابعاد سازمان گسترش داده شود تا مزایای آن کل سازمان را دربرگیرد. آینده‌نگاری راهبردی، فرایندی پویاست و نباید به جلسات مقطعی ختم شود. از این راهکار به‌صورت‌های مختلف از جمله به‌منظور ارتقای ظرفیت‌های موجود یا ایجاد توانمندی جدید یا استفاده از توانمندی‌های افراد خارج از سازمان و یا ترکیبی از هر سه مورد استفاده می‌شود.
۴	هادی عطاران و عباس ملکی (۱۳۹۲)	در این مقاله با مطالعه منابع داخلی، خارجی و نمونه‌های مشابه، ضمن بررسی وضعیت دانشگاهی این مفهوم در دانشگاه‌های جهان و تنوع آن، پیشنهادهایی برای بهبود وضعیت کنونی در سطح آموزش عالی کشور ارائه گردیده که از این میان می‌توان به توسعه این مفهوم در چارچوب بررسی آینده و نوآوری‌های ممکن دیگر رشته‌ها و گسترش استفاده ابزاری از آن اشاره کرد.

ردیف	نویسنده	محتوا
۵	مهدی براتعلی (۱۳۹۳)	در این مقاله شده که با هدف تبیین بایسته‌های نظری مشارکت در سازمان‌های مردم‌نهاد انجام شده، محقق با رویکرد معرفت‌شناختی و اجتماعی، به تحلیل اخلاق مشارکت در بستر سازمان‌های داوطلبانه پرداخته است. نتایج بررسی نشان می‌دهد اخلاق مشارکت در بسیج، تأمین امنیت روانی، سخت‌افزاری، فعالیت‌های آموزشی، بهداشتی و فرهنگی و عمرانی و امداد رسانی را در بر می‌گیرد؛ در اخلاق مشارکت در بسیج بیشتر بر پایه‌گذاری مفاهیم خیر بر بنیان‌های مشترک جماعت‌های خاص و هم‌نواپی جماعتی تأکید می‌شود.
۶	مهدی خانی (۱۳۸۳)	این مقاله ضمن تبیین رویکرد آینده‌نگری و نگاه آینده‌ساز امام خمینی و مقام معظم رهبری در مورد بسیج، روند شکل‌گیری و تکوین بسیج را مورد کنکاش قرار داده است. محقق ضمن تأکید بر به‌کارگیری روش‌های آینده‌پژوهی، نظریه و اندیشه نوین بسیج را تقویت نماید. از نظر این محقق، بسیج آینده، بسیج فرهنگی، تفکری و دانشجویی است.
۷	فرزانه جوادی (۱۳۹۰)	در این تحقیق که با هدف تحلیل کارکردهای هیئت‌های مذهبی در ارتقای سرمایه اجتماعی در جامعه و به روش پیمایشی انجام گرفته، ضمن برشمردن ویژگی‌های هیئت‌های مذهبی، به تبیین کارکرد آنها در شکل‌گیری و ارتقای سرمایه اجتماعی در میان شهروندان منطقه ۱۵ تهران پرداخته است. مهم‌ترین کارکرد این هیئت‌ها در توسعه سرمایه اجتماعی جامعه عبارتند از: برگزاری مراسم مذهبی دعا و زیارت، عزاداری با مشارکت و همکاری شهروندان منجر به افزایش مشارکت و تعاملات درون محلی می‌گردد. ارائه خدمات عمومی و خیریه توسط هیئت‌های مذهبی موجب افزایش حس نوع دوستی، اعتماد و همیاری اجتماعی در بین شهروندان می‌شود.
۸	بهرام بیات (۱۳۸۸)	این تحقیق که با هدف سنجش میزان سرمایه اجتماعی بسیج در جامعه و به روش پیمایشی انجام گرفته، ضمن بررسی ادبیات سرمایه اجتماعی در اندیشه اندیشمندان غربی، رویکرد اسلامی را برای مطالعه مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در جامعه اسلامی ضروری می‌داند و با وارد کردن مؤلفه ایمان به ادبیات و سایر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در ایران و جامعه بسیج، عوامل و متغیرهای مؤثر بر شکل‌گیری و ارتقای آن را مورد سنجش قرار داده است. میزان سرمایه اجتماعی بسیج در تمامی مؤلفه‌های مورد بررسی در حد مناسب و قابل قبول بوده و بهره‌مندی از سرمایه اجتماعی برای آینده سازمان و رده‌های بسیج و کنشگری و انجام فعالیت و مأموریت‌های سازمانی مهم و ضرورت دارد.

در مقام ارزیابی این آثار باید گفت که در بیشتر آثار موجود در این حوزه، به شکل تک‌بعدی و توصیفی به یکی از موضوع‌های سرمایه اجتماعی، سازمان و یا بسیج تأکید شده است و کمتر به تبیین رابطه و تأثیر سرمایه اجتماعی در سازمان توجه گردیده و سرمایه اجتماعی بیشتر به عنوان متغیر وابسته و مفهوم نظری برآمده

از جامعه‌شناسی و جامعه‌شناسان غربی مورد توجه بوده است؛ در حالی که در این مقاله نقش و تأثیر سرمایه اجتماعی با مفهوم بومی و اسلامی خاص جامعه اسلامی به عنوان یک متغیر مؤثر در توسعه سازمان‌های آینده و به ویژه سازمان بسیج مورد توجه قرار گرفته است.

۴-۱. سؤال‌های تحقیق

- (۱) مؤلفه‌های سه‌گانه (آگاهی، اعتماد و مشارکت) سرمایه اجتماعی در سازمان بسیج در سه سطح کلان، میانی و خرد چگونه است؟
- (۲) میزان موضوعیت ویژگی‌های سازمان آینده در نسبت با سازمان بسیج در وضعیت کنونی چگونه است؟
- (۳) امکان وقوع ویژگی‌های سازمان آینده در نسبت با سازمان بسیج در وضعیت آینده چقدر است؟
- (۴) میزان تأثیر سرمایه اجتماعی در توسعه ویژگی‌های سازمان آینده در سازمان آینده بسیج چقدر است؟
- (۵) مهم‌ترین راهکارهای افزایش سرمایه اجتماعی سازمان‌های آینده بسیج کدامند؟

۵-۱. اهداف تحقیق

- (۱) سنجش موضوعیت مؤلفه‌های سه‌گانه (آگاهی، اعتماد و مشارکت) سرمایه اجتماعی در سازمان بسیج در سه سطح کلان، میانی و خرد؛
- (۲) سنجش میزان موضوعیت ویژگی‌های سازمان آینده در نسبت با سازمان بسیج در وضعیت کنونی؛
- (۳) سنجش امکان وقوع ویژگی‌های سازمان آینده در نسبت با سازمان بسیج در وضعیت آتی (آینده)؛

- (۴) سنجش میزان تأثیر سرمایه اجتماعی در توسعه و ویژگی‌های سازمان آینده در سازمان آینده بسیج؛
- (۵) ارائه راهکارهای افزایش سرمایه اجتماعی سازمان‌های آینده بسیج.

۱-۶. روش‌شناسی تحقیق

۱-۶-۱. نوع تحقیق

این مطالعه نوعی تحقیق توصیفی و تحلیلی است. در این تحقیق ضمن مرور نظریه‌ها و رویکردهای مختلف سرمایه اجتماعی، ابعاد و ویژگی‌های سازمان‌های آینده در نسبت با سازمان بسیج (وضعیت حال و آینده) تحلیل و همچنین میزان تأثیر سرمایه اجتماعی در توسعه این ویژگی‌ها در سازمان آینده بسیج از دیدگاه کارشناسان کلیدی و خبرگان بررسی شده است.

۱-۶-۲. روش تحقیق

این تحقیق به روش توصیفی - پیمایشی و با ابزار پرسشنامه اجرا گردید (۷۵ سؤال در چهار مقیاس به تفکیک طراحی شد) که در سطح خبرگان و کارشناسان کلیدی انجام شده است.

۱-۶-۳. جامعه آماری و نمونه‌گیری

جامعه آماری این تحقیق، کارشناسان و خبرگان آشنا به موضوع سازمان‌های آینده و بسیج بودند که حداقل دارای تحصیلات فوق لیسانس و سابقه مدیریتی در سازمان‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، علمی و تحقیقاتی، سازمان‌های مردم‌نهاد، بسیج، نظامی و انتظامی بودند؛ بنابراین از بین افراد شناسایی شده با ویژگی‌های بالا، تعداد ۶۰ نفر به عنوان نمونه انتخاب و با مراجعه حضوری، پرسشنامه تکمیل و گردآوری شده است.

۴-۶-۱. روایی و پایایی پرسشنامه

برای تعیین روایی و پایایی (صوری و محتوایی) پرسشنامه از روش آزمون خبره و تست آزمایشی در نمونه محدودتری از جامعه آماری و محاسبه ضریب آلفای کرونباخ^۱ پیش از اجرای پرسشنامه نهایی استفاده شده است. نتایج محاسبه ضریب پایایی پرسشنامه به تفکیک خرده‌مقیاس‌ها به شرح جدول زیر است:

جدول شماره (۲) نتایج سنجش پایایی ابزار سنجش

ضریب آلفا	تعداد معرفیها	ابعاد سنجش
۰/۷۷۷	۳	مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در سطوح سه‌گانه
۰/۹۴۲	۲۴	ویژگی‌های سازمان آینده در وضعیت کنونی بسیج
۰/۹۷۲	۲۴	ویژگی‌های سازمان آینده در وضعیت آتی بسیج (آینده)
۰/۹۵۳	۲۴	تأثیر سرمایه اجتماعی در توسعه ویژگی‌ها در بسیج

۲. ادبیات و مبانی نظری تحقیق

۲-۱. مفهوم و نظریه‌های سرمایه اجتماعی

در ادبیات جامعه‌شناسی و علوم سیاسی، سرمایه اجتماعی به مجموعه‌ای از هنجارها، شبکه‌ها و سازمان‌ها اشاره دارد که از طریق آنها مردم به قدرت و منابع دسترسی پیدا می‌کنند و تصمیم‌سازی‌ها و سیاستگذاری‌ها انجام می‌شود. (شجاعی، ۱۳۸۷: ۳۳۴) سرمایه اجتماعی به روابط اجتماعی توجه دارد که باعث تسهیل مبادلات و به دنبال آن، کسب سود و پرداخت هزینه کمتر می‌شود. سرمایه اجتماعی ناظر بر بازگشت دوباره اخلاق و مضامینی مانند اعتماد، مشارکت، همکاری و پیوند اجتماعی به جامعه است. سرمایه اجتماعی در ساده‌ترین تعریف عبارت است از «مجموعه روابط اجتماعی» و بیانگر این عبارت مختصر است که «روابط مهم است». یعنی انسان‌ها با ایجاد ارتباط با همدیگر و

تلاش برای حفظ و تداوم آن، قادر خواهند بود با یکدیگر کار کنند و به اهدافی دست یابند که اگر به تنهایی کار می‌کردند، یا موفق نمی‌شدند و یا به‌سختی به موفقیت می‌رسیدند و این به معنای آن است که هر چه مردم بیشتری را بشناسیم و با آنها در بینش و نگاه مشترک باشیم، در سرمایه اجتماعی ثروتمندتر هستیم. (فیلد، ۱۳۸۵: ۱)

دقیق‌ترین مفهوم از سرمایه اجتماعی مربوط به نظریه «پاتنام» است که به‌عنوان مجموعه‌ای از انجمن‌های افقی در بین مردم نگاه می‌کرد؛ سرمایه اجتماعی از شبکه‌های اجتماعی (شبکه فعالیت مدنی) و هنجارهای همراه آن تشکیل گردیده که بر سازندگی اجتماع اثر می‌گذارند.

دومین تعبیر از سرمایه اجتماعی را «کلمن»^۱ بیان کرده است: تعدادی از عناصر مختلف دارای دو عنصر مشترک، (همگی و جوهری که در ساختار اجتماعی بوده و کنش‌های بازیگران را صرف‌نظر از اینکه بازیگران فردی باشند یا مشارکتی در داخل ساختار، تسهیل می‌کند)؛ به عبارتی، افزون بر آن ساختارهای افقی^۲، انجمن‌های عمودی^۳ سلسله‌مراتبی را به مفهوم سرمایه اجتماعی اضافه می‌کند. (کلمن، ۱۳۷۷: ۲۳۵)

سومین و جامع‌ترین نگاه به سرمایه اجتماعی دربرگیرنده محیط سیاسی و اجتماعی است که هنجارها را برای توسعه و شکل‌دهی به ساختارهای اجتماعی توانمند می‌سازد. در این نگاه، افزون بر روابط غیررسمی و بیشتر محلی، افقی و سلسله‌مراتبی دو مفهوم اول، شامل روابط و ساختارهای نهادی رسمی‌تر، مانند دولت، رژیم سیاسی، حاکمیت قانون، نظام دادگاه‌ها، آزادی مدنی و سیاسی نیز می‌شود. این تمرکز بر نهادها در آثار نورث و آلسون^۴ مشهور است. (شجاعی، ۱۳۸۷: ۲۳۶)

1. James Coleman
2. Horizontal Associations
3. Vertical Associations
4. North and Olson

۲-۲. عناصر سه گانه سرمایه اجتماعی

اندیشمندان غربی از جمله بوردیو، جیمز کلنن، رابرت پوتنام و فوکویاما در سرمایه اجتماعی قائل به سه عنصر اساسی «آگاهی، اعتماد و مشارکت» هستند. این سه عنصر کلیت سرمایه اجتماعی را شکل می‌دهد، میزان و شدت سرمایه اجتماعی بر میزان این سه عنصر در هر جامعه‌ای بستگی دارد.^۱

۲-۲-۱. اعتماد

پرسش محوری در بررسی سرمایه اجتماعی این است که تا چه میزان به دیگران اعتماد دارید. این اعتماد، نتیجه تعامل‌های اجتماعی موجود در گروه‌ها، انجمن‌ها و فعالیت‌های اجتماعی است. اعتماد سهم مهمی را در بسیاری از فرایندهای سازمانی مانند عقد قراردادهای، انجام مذاکرات و نظارت مستمر بر عملکرد واحدها دارد و می‌تواند بسیاری از هزینه‌های مربوط به فعالیت‌های بیان شده را کاهش و افزون بر آن بهره‌وری سازمانی را افزایش دهد؛ از این رو، اعتمادسازی در بین گروه‌ها و واحدهای مختلف یک سازمان را می‌توان از مهم‌ترین وظایف یک رهبر سازمانی برای ارتقای سرمایه اجتماعی آن سازمان تلقی کرد. اعتماد مردم به یکدیگر، به حکومت و نهادهای اصلی جامعه، نهادها به یکدیگر و اعتماد حکومت و این نهادها به مردم، وجوه مختلف اعتماد اجتماعی را شکل می‌دهند. (غفاری، ۱۳۸۲: ۹۹)

۱. بیان عناصر سه‌گانه برای سرمایه اجتماعی بیشتر مبتنی بر دستاوردهای نظری جامعه‌شناسان غربی است که تمام روابط اجتماعی را با اصالت انسان تعبیر و تفسیر می‌کنند. برخی از محققان بومی از جمله بیات و سراج‌زاده در تعدیل این نظریه‌ها با رویکرد اسلامی تلاش کرده‌اند عنصر چهارم نیز به این عناصر اضافه نمایند و آن عنصر «دینداری» یا ایمان می‌باشد و برخی با مقاومت در مقابل این تعدیل، ایمان را یک شاخص مؤثر در سنجش اعتماد می‌دانند. به‌گمان نویسندگان نیز ایمان فراتر از صرف باور در سطح روابط افراد است، بلکه ناظر بر رابطه انسان با یک منبع هستی‌بخش است که حتی در تنظیم و تقویت سایر عناصر سرمایه اجتماعی مؤثر است؛ بنابراین عنصر ایمان به‌عنوان عنصر کلیدی سرمایه اجتماعی در جامعه اسلامی مورد توجه قرار می‌گیرد.

عناصر و جنبه‌های یک رابطه مبتنی بر اعتماد، عبارت از «صداقت، صراحت، سهیم کردن دیگران در اطلاعات و عقاید و افکار و احساس‌ها، احترام و ارزش قائل شدن برای طرف مقابل، حمایت از توانایی‌ها و شایستگی‌های طرف مقابل، تمایل‌های همیارانه و یاری‌گرانه و رفتارهای اعتمادآمیز» هستند؛ همچنین دیگر شاخص‌ها، شایستگی (داشتن مهارت و دانش در زمینه فنی و روابط انسانی)، ثبات قابلیت اعتماد (توان پیش‌بینی و قضاوت خوب، هنگام رویارویی با اوضاع و احوال و شرایط متفاوت)، وفاداری (حفظ آبرو و حیثیت)، روراستی (تبادل‌نظر و دادن اطلاعات به‌صورت آزادانه) هستند. «برنارد ویلیامز» اعتماد را به دو نوع صمیمانه یا شخصی (که در محدوده‌ای کمتر و بین افرادی که روابط رودررو و نزدیک دارند و اعتماد تعمیم‌یافته)، عام یا اجتماعی (که دارای محدوده‌ای بسیار وسیع بوده و شامل حُسن‌ظن نسبت به مجموعه‌ای از متعلقات گروهی و قومی است)، تقسیم می‌نماید. (پاتنام، ۱۳۸۰: ۲۹۲)

اعتماد در رابطه با سازمان، اعتماد به نظام‌های انتزاعی یا سازمان‌ها معنی پیدا می‌کند که دربرگیرنده اعتماد تعمیم‌یافته و کلان شامل باورها نسبت به نهادها و سازمان‌هاست. اعتماد اجتماعی بر انتظاراتها و تعهدات اکتسابی و تأییدشده به لحاظ اجتماعی دلالت می‌نماید که افراد نسبت به یکدیگر و نسبت به سازمان‌ها و نهادهای مربوط به زندگی اجتماعی‌شان دارند. (غفاری، ۱۳۸۲: ۹۹) در جوامعی که فاقد اعتماد اجتماعی و همکاری متقابل بین افراد هستند، گسیختگی و شکاف‌های ژرفی میان گروه‌های اجتماعی مشاهده می‌گردد. (علاقه‌بند، ۱۳۸۴: ۱۰۲) این امر امنیت جامعه را شدیداً به‌مخاطره خواهد انداخت. «آنتونی گیدنز» اعتماد را عامل احساس امنیت وجودی می‌داند که موجود انسانی منفرد را در نقل و انتقال‌ها، در

بحران‌ها و در حال و هوایی آکنده از خطرهای احتمالی قوت قلب می‌بخشد. (گیدنز، ۱۳۸۷: ۶۳)^۱

۲-۲-۲. مشارکت

مشارکت به معنای شرکت فعالانه انسان‌ها در حیات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی و تمامی ابعاد حیات می‌باشد. مشارکت اجتماعی به آن دسته از فعالیت‌های ارادی دلالت دارد که از طریق آن اعضای جامعه در امور محله، شهر و روستا، مستقیم یا غیرمستقیم در شکل‌دادن به حیات اجتماعی مشارکت دارند. (محسنی تبریزی، ۱۳۷۵: ۱۰۸)

«شبکه‌های مشارکت مدنی یکی از اشکال ضروری سرمایه اجتماعی می‌باشند. هر چه این شبکه‌ها در جامعه‌ای متراکم‌تر باشند، احتمال همکاری شهروندان در جهت منافع متقابل بیشتر است. شبکه‌های مشارکت مدنی ارتباطات را تسهیل می‌کنند و جریان اطلاعات را در مورد قابل قبول بودن افراد بهبود می‌بخشند.» (پاتنام، ۱۳۸۰: ۲۹۸)

پاتنام، مشارکت را به دو نوع «عمومی» و «داوطلبانه» تقسیم می‌کند. مشارکت عمومی به حضور در انتخابات و انجام وظایف شهروندی مربوط است و مشارکت داوطلبانه، انواع مشارکت‌هایی است که به خواست خود فرد انجام می‌شود. عضویت در نهادهای مدنی را می‌توان یکی از ابعاد سرمایه اجتماعی (در حوزه مشارکت) دانست. نهادهای مدنی مانند انجمن‌های صنفی، حرفه‌ای، شوراهای شهری و محلی، کتابخانه‌ها، انجمن‌های علمی و ورزشی، گروه‌های حامی محیط زیست، انجمن‌های تجاری،

۱. گیدنز در نظریه «گردونه‌های خردکننده» خود به تعبیری این اعتماد را از روی ناچاری می‌داند؛ برای مثال، فردی که به یک هواپیما، خلبان و سامانه ناوبری هوایی اعتماد کرده و استفاده می‌کند و ده‌ها کیلومتر از زمین فاصله می‌گیرد، در واقعیت چاره‌ای جز اعتماد ندارد؛ چون در صورت عدم اعتماد، امکان قرار گرفتن در روابط را از دست داده است. این بحث گیدنز به یک فرد مسلمان کمک می‌کند تا این نتیجه را بهتر بپذیرد که ایمان مهم‌تر و در صدر اعتماد است نه در ذیل آن؛ به گونه‌ای که باور به حقانیت شارع مقدس، حقانیت دستورات او و حتی ایمان به روش‌های ابلاغ است که فرد مؤمن را در عمق روابط اجتماعی ناشی از این اعتماد غرق می‌کند؛ بدون اینکه حسابگری کرده باشد.

کشاورزی و موارد مشابه از این دسته هستند. میزان مشارکت شهروندان در بهبود نظام‌های سیاسی، مشارکت افراد در رأی‌گیری‌ها، در احزاب و مشارکت در تدوین برنامه‌ها از دیگر ابعاد سرمایه اجتماعی است. در سطح سازمانی نیز مشارکت کارکنان و مدیران در تصمیم‌گیری‌های سازمانی را می‌توان دلیلی بر وجود سرمایه اجتماعی مناسب دانست. برخی از مهم‌ترین مؤلفه‌های مشارکت «مشارکت در تصمیم‌گیری در زمینه فنی، در زمینه‌های امور کارکنان (قانون کار و امور استخدامی و ...)، در تصمیم‌گیری‌های مالی مانند سرمایه‌گذاری، توزیع درآمد، تسهیم منافع، مشارکت در امور سیاسی، در امور مربوط به دفاع، در تولید کالاهای مورد نیاز جامعه، در عرضه مستقیم کالاها برای کاهش قیمت‌ها، در طرح‌های ملی (مانند درختکاری، کویرزدایی، گردآوری زباله، بهداشت و خدمات، ورزش)، مشارکت در پیشگیری از بزهکاری و مشارکت در انتظام شهری، محلی و کشوری» هستند. (غفاری، ۱۳۸۲: ۹۹)

۲-۲-۳. آگاهی و اطلاعات

شهروندان برای اینکه بتوانند در جامعه اعتماد کنند (اعتماد بین فردی و یا تعمیم‌یافته) و مشارکت اجتماعی و سیاسی داشته باشند، نیاز به اطلاعات جامعی درباره مسائل جامعه دارند، بنابراین پیش‌شرط اولیه مشارکت، آگاهی است و اطلاع از تنوع رسانه‌ها، مشارکت اطلاعاتی با افراد خارج از خانه، تولید اطلاعات واقعی و غیرواقعی، سعی در کشف واقعی بودن یا غیرواقعی بودن اطلاعات (جست‌وجوی صحت خبر)، اطلاع از وضعیت سلامت و امنیت (منطقه، محل، شهر، کشور) از مؤلفه‌های آن به‌شمار می‌آیند.

به اعتقاد «وولکاک»^۱ و «نارایان»^۲ ایده اصلی سرمایه اجتماعی این است که خانواده، دوستان و آشنایان یک فرد، یک دارایی مهم را تشکیل می‌دهند که می‌توان در یک

1. Woolcock
2. Narayan

بحران از آن استمداد کرد و آنرا برای کسب منافع به کار گرفت. (شجاعی، ۱۳۸۷: ۳۹۲) وولکاک، سرمایه اجتماعی را عبارت از اطلاعات، اعتماد و هنجارهای سود متقابل در درون شبکه‌های اجتماعی می‌داند. (Woolcock, 1998: 153)

صاحب‌نظرانی مانند «بولن»^۱ و «انیکس»^۲ هشت عنصر مهم سرمایه اجتماعی را به شرح زیر مطرح کرده‌اند: «مشارکت در اجتماع محلی، کنشگری در یک موقعیت اجتماعی، احساس اعتماد و امنیت، پیوندهای همسایگی، پیوندهای دولتی و خانوادگی، ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها، بها دادن به زندگی و پیوندهای کاری»؛ در واقع، سرمایه اجتماعی به توان «جامعه مدنی» یا توانایی جامعه برای اداره امور خود از طریق انجمن‌های غیررسمی و غیردولتی و همچنین فعالیت‌های گروهی غیرانتفاعی اشاره دارد؛ نهادهایی از قبیل صندوق‌های قرض الحسنه، اوقاف، خیریه‌ها، سازمان‌های محیط زیست یا زنان نمونه‌هایی از تلاش‌های غیررسمی برای رسیدگی به مسائل اجتماعی هستند. (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰: ۹)

۴-۲-۲. ایمان

ایمان ویژگی منحصر به فرد یک جامعه الهی در مقایسه با جوامع غیرالهی است و نمی‌توان از این ویژگی در سازمان‌های اجتماعی غافل شد. به شکل خاص در جامعه اسلامی، ایمان ملاک سنجش و بررسی سایر اعمال فردی و جمعی است و چون در جهان بینی اسلامی، دین جدای از جامعه و جامعه بدون دین قابل تصور نیست، بر همین مبنا در توسعه مفهومی سرمایه اجتماعی، ایمان به عنوان یک عنصر کلیدی در سنجش و به کارگیری سرمایه اجتماعی مورد تأکید است. برخی از مهم‌ترین دلایل توجه و تأکید بر عنصر ایمان در سرمایه اجتماعی را می‌توان به صورت زیر بازگو کرد:

نخست آنکه از دیدگاه قرآن کریم تنها دین واحد و پذیرفته شده در آینده، دین اسلام است. پیامبر گرامی اسلام در این رابطه می‌فرماید: «در آن روز، حکومتی جز

1. Bullen

2. Oneyx

حکومت اسلامی نخواهد بود». (کارگر، ۱۳۸۸: ۸۴) امام صادق^(ع) نیز می‌فرماید: «وقتی قائم ما قیام می‌کند ... اهل هیچ دینی باقی نمی‌ماند، مگر اینکه اظهار اسلام می‌کنند و با ایمان مشهور و معروف می‌گردند». (دوانی، بی‌تا: ۲۲۴)

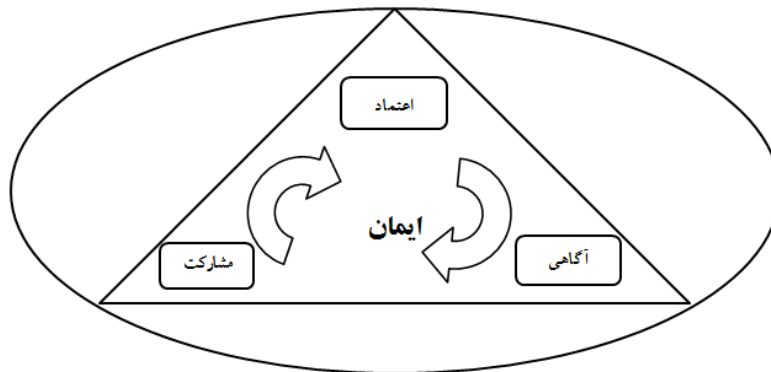
دوم اینکه در اسلام زندگی سالم در گرو «ایمان و عمل صالح» است. قرآن کریم در سوره نمل آیه ۹۷ می‌فرماید: «کسی که (مرد و زن) عمل صالح انجام دهد، در حالی که مؤمن است، به او زندگی پاک و سالم می‌دهیم».

سوم اینکه زندگی سالم و پاک با وجود امام صالح در رأس جامعه واحد اسلامی امکان‌پذیر است. سازمان مطلوب آینده در حکومت و دولت حضرت مهدی^(عج) که سیطره جهانی خواهد یافت، تمام شرق و غرب عالم را در بر خواهد گرفت. پیامبر اسلام در این رابطه می‌فرماید: دولت و سلطنت مهدی^(عج) همه شرق و غرب جهان را در بر می‌گیرد. (صدوق، ۱۴۰۵: ق: ۳۳۱) حضرت علی^(ع) در این رابطه می‌فرماید: حضرت مهدی، شرق و غرب جهان را تحت سیطره خود در آورد، شر از جهان رخت بر بندد و تنها خیر باقی بماند. (صافی گلپایگانی، ۱۴۱۹: ق: ۴۷۴) اما این اتفاق نیازمند دولت و سازمان زمینه‌ساز در یک جامعه دینی است که امید، اشتیاق و آرمان‌گرایی را نهادینه نماید. مهم‌ترین راهکارهای سازمان و جامعه مشتاق عبارتند از:

- (۱) قبول و پیروی از فرهنگ تلاش مجدانه و خلاق انسان‌ساز؛
- (۲) فرهنگ خداجو و شیطان‌ستیز در جهت تصحیح عملکردهای سیاسی و اجتماعی جامعه انسانی توحیدمحور و استکبارستیز؛
- (۳) طراحی، تبیین و الگوها و راهبردهای عدالت‌خواه و عدالت‌جو؛
- (۴) شکل دادن به حلقه‌ها و شبکه‌های توسعه فضایل اخلاقی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی و کاهش آلودگی‌های اخلاقی و اجتماعی؛
- (۵) تکریم مقام و منزلت انسانی به‌عنوان مهم‌ترین سرمایه سازمان. (فیروزآبادی، ۱۳۸۸: ۸۰)
- (۶) شایسته‌سالاری و شایسته‌گزینی در سامانه‌های اجتماعی و رسمی؛

(۷) تعبیۀ سامانه‌های مشارکت‌جو و مشارکت‌گرای اسلامی؛
 (۸) طراحی نظام حقوقی جامع و اماکن احقاق حقوق چهارگانه (حق‌الله، حق‌الناس، حق امام و حق جامعه).^۱

اگرچه گروهی از صاحب‌نظران، عنصر ایمان را ذیل اعتماد معنی می‌کنند، اما تفاوت اصلی موضوع سرمایه اجتماعی از نگاه اسلامی و غرب، همین مسئله ایمان فردی و اجتماعی است. عنصر ایمان فراتر از سایر عناصر سرمایه اجتماعی به کلیت سرمایه اجتماعی جهت می‌دهد.

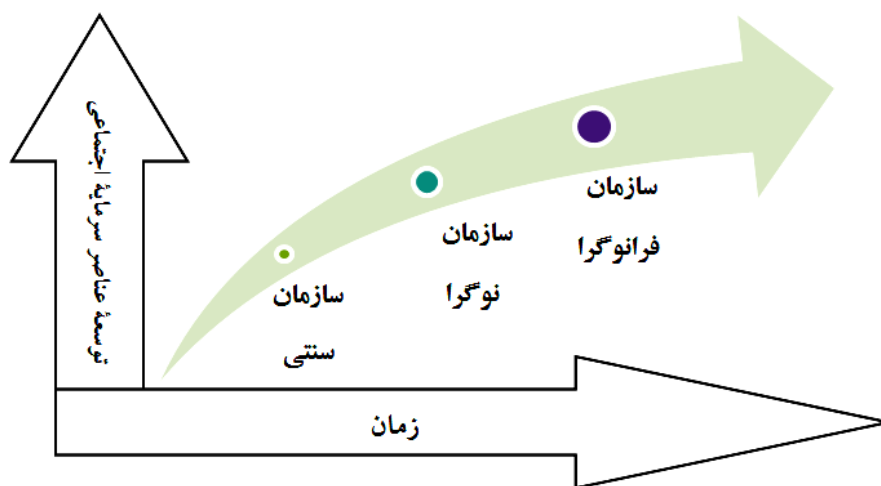
الگوی شماره (۱) ایمان خمیرمایه سرمایه اجتماعی در جامعه اسلامی

۲-۳. ویژگی‌های سازمان‌های آینده

نسبت و رابطه انسان، جامعه و سازمان‌ها چگونه است؟ کدام یک، دیگری را تعیین می‌بخشد؟ سازمان‌های آینده از جنس سنتی، نوگرا و یا فرانوگرا هستند؟ پاسخ به این

۱. در نظام مدیریت اسلامی، حاکم (امام/رهبر/ولی) در رأس حکومت قرار می‌گیرد و دارای نقش اساسی در سعادت جامعه است. حکومت یا مجموعه امکانات و توانایی‌هایی که در اختیار دارد و تصمیم‌هایی که درباره دیگران می‌گیرد، نقشی برجسته و تعیین‌کننده در خوشبختی و بدبختی مردم دارد، امام علی(ع) می‌فرماید: «وقتی حاکم تغییر می‌کند، زمانه تغییر می‌کند». (نهج‌البلاغه، نامه ۴۷) همچنین آن حضرت می‌فرماید: برای اصلاح امور راهی جز اصلاح حاکمان نیست. (نهج‌البلاغه، نامه ۳۱)

پرسش، مستلزم ارائه تصویری اجمالی از روند تکامل سازمان‌ها در مقاطع تاریخی و عوامل تحول آنهاست. سازمان‌ها در بستر زمان، روندی تکاملی داشته‌اند. حرکت از بی‌سازمانی اجتماعی به سوی سازمان‌های پیچیده و نوین که انگیزه‌های فرافردی (جمعی) راهنمای تحول آنها بوده است.

الگوی شماره (۲) سیر تکامل انواع سازمان‌های اجتماعی

سازمان‌های پیشرفته در هنگامه تغییرات اجتماعی تسهیلگران قهار هستند و به افراد در رسیدن به اهداف خود مدد می‌رسانند. سازمان‌های آینده در عین حالی که الگوهای توسعه یافته روابط اجتماعی در سطح نهادی هستند، معیارهایی برای ارزیابی سطح توسعه یافتگی الگوهای زیستی هستند که نسل بشر در بستر آنها به نیازهای اساسی خود پاسخ می‌دهد. نیازهای معیشتی، امنیتی، تولید نسل، حقوقی، آموزشی، فرهنگی و اجتماعی، مهم‌ترین اساس شکل‌گیری نهادهای اجتماعی هستند که انسان در کانون آنها قرار دارد. مطابق نظریه نیازها، نهادهای اجتماعی برای پاسخگویی به پنج دسته نیاز (نیاز تولید و بقای نسل، نیاز تربیت و انتقال فرهنگ، نیاز معیشت و رفاه، نیاز رابطه انسان با ماوراء طبیعت و خالق هستی، نیاز استقرار نظام اجتماعی) در جامعه به وجود می‌آیند. سازمان‌ها

در هر دوره‌ای واجد شرایط و ویژگی‌هایی خاص هستند؛ برای مثال، سازمان‌های سنتی بر الگوهای اقتدار عرفی و فرهمندی (کاریزمایی)، مقررات نانوشته و غیررسمی، همبستگی مکانیکی، روابط مستقیم و چهره به چهره و سادگی متمرکز هستند؛ سازمان‌های نوین بر اقتدار قانونی، مقررات رسمی، فن‌سالاری، دیوان‌سالاری، همبستگی اندامواره (ارگانیکی) و روابط غیرمستقیم استوار هستند. سازمان‌های فرانوگرا به‌عنوان نمونه‌هایی از سازمان‌های آینده و نسل چهارم ضمن گذر از الگوی سازمان‌های عصر نوین، ویژگی‌هایی منحصر به فردی از قبیل خردگرایی جمعی، تکیه بر حجم گسترده اطلاعات و دانش، تفکر، نگرش، ارزش و روابط نهادی، توزیع شبکه‌ای پیدا کرده‌اند. گروهی از اندیشمندان فرانوگرایی را به‌معنای گسست از نوگرایی دانسته‌اند.

گروه دیگر اعتقاد دارند که فرانوگرایی، نوگرایی بازسازی شده است و ادامه منطقی نوگرایی و تکمیل‌کننده آن شمرده می‌شود؛ آنتونی گیدنز در مورد شرایط جدید معتقد است: به‌جای اینکه گفته شود «تجدد مغلوب شده است»، بهتر است گفته شود در وضعیت کنونی «تجدد به درک خودش نائل می‌آید». (Giddens, 1990: 45)

بسیاری از سازمان‌های امروزی نماد جهانی شدن هستند که کشورها و حوزه‌های سراسر جهان را به هم متصل می‌کند، فرایندهای کلان تغییر اجتماعی، بخش‌های مختلف جهان را وارد روابط متقابل با یکدیگر کرده است. (گیدنز، ۱۳۹۰: ۷۶)^۱

۱. عوامل مختلف این فرایند عبارتند از: (۱) پیشرفت‌های چشمگیر در توسعه زیرساخت‌های فناوری ارتباطات و اطلاعات؛ (۲) یکپارچگی اقتصاد جهانی و تکیه بر فعالیت‌های بی‌وزن و نامحسوس؛ (۳) تجدید ساختارها و تمایل به ساختارهای شبکه‌ای انعطاف‌پذیر؛ (۴) رشد سازمان‌های فراملیتی، غیردولتی، منطقه‌ای، بین‌المللی و بین‌دولتی در مواردی از قبیل بهداشت، حقوق بشر، حمل و نقل، ارتباطات و خدمات جهانی. (گیدنز، ۱۳۹۰: ۸۳)

۴-۲. ویژگی‌های سازمان آینده بسیج

در چشم‌انداز بیست ساله و همچنین اسناد راهبردی بسیج، «بسیج» به صورت مختصر به عنوان «سازمانی (تشکلی) مردمی، داوطلبانه، پویا، منعطف، کارآمد، گسترده، ارزشی، برخوردار از فناوری‌های پیشرفته، دانش‌بنیان و شبکه‌ای، سازمان‌یافتگی در تمامی اقشار، صنوف و متخصصان جامعه برای پاسداری از انقلاب اسلامی و دستاوردهای آن و عمق‌بخشی به اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی در داخل و رفع نیازمندی‌های نظام و کشور در زمینه‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، سازندگی، علمی و پژوهشی و فناوری، دفاعی و نظامی، اطلاعاتی و امنیتی» تعریف شده است. (نجفی، ۱۳۸۷: ۲۵۴) برخی از مهم‌ترین ویژگی‌های سازمان‌های آینده و مورد نیاز بسیج عبارتند از:

۴-۲-۱. اهداف مشترک و جمعی منشور حرکت در سازمان آینده بسیج

برخلاف سازمان‌های عصر نوین که گروه مدیران و کارفرمایان، اهداف آشکار و پنهان سازمان را ترسیم می‌نمودند، در سازمان آینده بسیج، اهداف و آرمان‌ها، مشترک و جمعی است. این سازمان نیازمند هدفی ساده، روشن و مشترک است. از آنجا که سازمان‌های آینده، اطلاعات محور هستند، کسب‌وکار مبتنی بر سازمان اطلاعات محور بایستی بر پایه اهداف و بازخوردها شکل گیرد که هدف‌ها و انتظارات مدیران را برای سازمان و اعضای هر بخش و افراد متخصص به روشنی تعیین و تعریف می‌کند و بازخوردها و نتایج عملکرد را با این انتظارات مقایسه می‌کند تا هر عضو نظارت بر خود را تجربه کند.

۴-۲-۲. دفاع از ارزش‌های عام و فراگیر؛ فلسفه وجودی سازمان آینده بسیج

دفاع از ارزش‌های انسانی و اسلامی، حفظ دستاوردها و آرمان‌های انقلاب اسلامی، اساس شکل‌گیری و موتور حرکت، مشارکت و همکاری داوطلبانه در سازمان بسیج محسوب می‌شود.

۳-۲. فناوری اطلاعات، ضرورت اتکارناپذیر سازمان آینده بسیج

نگاه سازمان آینده به کسب و کار امروز از دیدگاه اطلاعات و ارتباطات یا توانایی‌ها و مشتریان است؛ زیرا این گونه عوامل سازمان را به یکدیگر متصل و مرتبط می‌سازند. امروزه راهبرد ایجاد داده‌ها توسط سازمان‌های بالادستی و ایجاد ارزش افزوده بر روی این داده‌ها و تحویل آنها به پایین‌دستی‌ها (خریدار)، کهنه و قدیمی است. سازمان‌ها تلاش دارند تناسب و حالت اصلاح‌پذیری دائمی بین استعدادها و توانایی‌های سازمان با نیازها و خواسته‌های مشتری برقرار سازند. سطح فناوری در این سازمان‌ها بسیار بالا و کاربرد فراوان دارد.

۴-۲. شبکه‌ها راهی برای رسیدن به نتایج بهتر در سازمان آینده بسیج

سازمان‌های آینده، به صورت شبکه‌ای خواهند بود. سازمان از شکل هرمی مبتنی بر سلسله‌مراتب، کاغذ بازی و تخصصی شدن کارها تبدیل به سازمان شبکه‌ای شده است. کار در سازمان شبکه‌ای تقسیم نمی‌شود، بلکه در بین کارکنان علمی به اشتراک گذاشته می‌شود. در این سازمان‌ها ابتدا شناخت برای برنامه‌ریزی و طراحی زیربنایی کارها انجام می‌شود. مدیریت بر روی این نکته تأکید دارد که هدف این کسب و کار چیست؟ این کسب و کار بر چه اساس و زیربنایی استوار است؟ و باید به کجا برویم؟ و چگونه می‌توان خود را با سرعت به آنجا رساند؟

ایجاد سازمان شبکه‌ای برای ایجاد درک احساس اعتماد مشترک در یک سازمان است؛ در حقیقت نوع جریان‌های اطلاعاتی، تعیین‌کننده سرعت و دقت لازم برای تصمیم‌گیری‌ها و همچنین کیفیت اجراست.

بسیج با توزیع مویرگی و پراکنده در سطح اقشار، اصناف و گروه‌های اجتماعی، ظرفیت بالایی در بهره‌گیری از الگوی شبکه‌ای روابط سازمانی (موضوعی و وظیفه‌ای) در آینده برخوردار است. وجود حدود ۲۰ قشر تخصصی با کارکردهای فرهنگی، جنگ

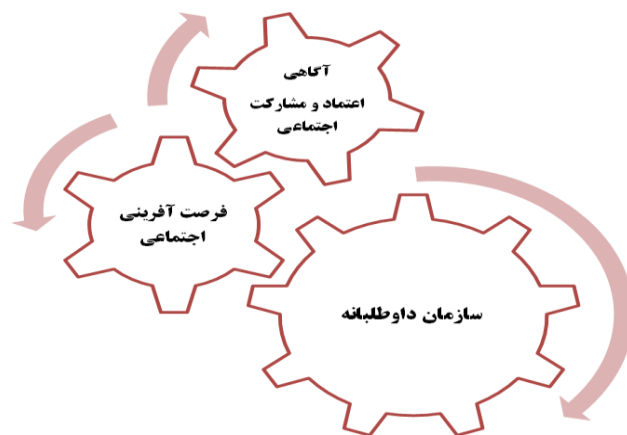
نرم، سازندگی و محرومیت‌زدایی، بهداشت و سلامت، اقتصادی، علمی و فناوری این امکان را برای بسیج در آینده فراهم می‌نماید.

۵-۴-۲. ارتباطات اندام‌واره و متقابل

تحول در چارچوب‌های علمی بررسی واقعیت‌های سازمان‌های نوگرا و فرانوگرا، چارچوب‌های جدیدی را به جای چارچوب‌های کهنه نشانده و منجر به بروز تغییراتی در نظریه‌های سازمانی نیز گردیده است. هفت تحول عمده و رویکرد جدید به این‌گونه سازمان‌ها عبارتند از: (پاتنام، ۱۳۸۰: ۳۰۰)

- (۱) گذر از جهان ساده و احتمالی به سمت پیچیده و چندگانه دیدن واقعیت؛
 - (۲) عبور از جهان سلسله‌مراتبی به جهان چندمرتبه‌ای یا دیگر مراتبی؛
 - (۳) گذر از تجسم جهان به عنوان جهانی بی‌روح و ماشینی به تجسم جهان به شکل تمام‌نما و تصاویر به هم پیوسته؛
 - (۴) رها کردن اعتقاد به ثابت و مشخص بودن جهان و پذیرش جهان به عنوان جایی نامشخص و نامعین؛
 - (۵) گذر از مرحله باور به وجود رابطه علت و معلولی مستقیم و یکطرفه و رسیدن به رابطه چرخش متقابل؛
 - (۶) گذر از استعاره سرهم‌بندی (مونتاز) به استعاره زایشی و نوشوندگی؛
 - (۷) گذر از مرحله عینیت‌گرایی محض/موضوعی به مرحله ژرف‌اندیشی و بُعدنگری.
- سازمان اجتماعی با ویژگی و ماهیت داوطلبی نیاز جامعه آینده است که فرصت‌های لازم را برای مشارکت ذهنی و عملی افراد در تحقق اهداف جمعی فراهم می‌کند. در نتیجه مشارکت ذهنی و عملی، سازمان‌های با هویت جمعی بیشتر توسعه می‌یابند و ارزش‌ها، هنجارها، رفتارهای غیررسمی مبتنی بر روح جمعی بر سازمان حاکم می‌گردد. سازمان‌های آینده، سازمان‌های با قدرت هنجاری هستند؛ مرزهای ذهنی فرد را شکسته

و آن را در اختیار می‌گیرند. سازمان‌های آینده، سرمشق‌هایی از الگوی سرمایه اجتماعی هستند که در ابعاد مختلف تولید، توزیع و مصرف به آگاهی، اعتماد و مشارکت شهروندان، مشتریان و مخاطبان خود در سطح وسیع نیاز دارند و نمی‌توانند از بازتولید آن در جامعه غافل شوند.

الگوی شماره (۳) الگوی تولید سرمایه اجتماعی در سازمان داوطلبانه

سازمان بسیج نمونه بارز سازمان برآمده از الگوی رفتارهای داوطلبانه با قدرت هنجاری و مبتنی بر سرمایه اجتماعی است که دارای کارکردهای مؤثری برای جامعه و فرد می‌باشد؛ برخی از این آثار در سطح خرد در سازمان‌های داوطلبانه عبارتند از: (شارع‌پور، ۱۳۸۰: ۱۰۷)

- (۱) ارائه فرصت اجتماعی به افراد و عضویت در گروه‌های اجتماعی؛
- (۲) ارائه فرصت اجتماعی برای گسترش روابط و شبکه شخصی؛
- (۳) ارائه فرصت اجتماعی برای تفکر و تدوین مسائل در عرصه عمومی؛
- (۴) ارائه فرصت اجتماعی برای ابراز عقیده و پیشنهاد راه‌حل عمومی؛
- (۵) ارائه فرصت اجتماعی برای شرکت در تصمیم‌گیری‌های گروهی؛

(۶) ارائه فرصت اجتماعی برای رأی‌گیری، انتخاب شدن و انتخاب کردن در عرصه عمومی؛

(۷) ارائه فرصت اجتماعی جهت افزایش تحمل اجتماعی در برخورد با سلايق، مسائل و دیدگاه‌های متفاوت.

در سطح کلان نیز فرصت‌های زیر قابل طرح می‌باشد: (چلبی، ۱۳۷۵: ۲۹۰)

(۱) تقویت و تعمیم همبستگی اجتماعی؛

(۲) گسترش و تقویت مشارکت فعالانه و داوطلبانه اکثریت مردم در امور مختلف؛

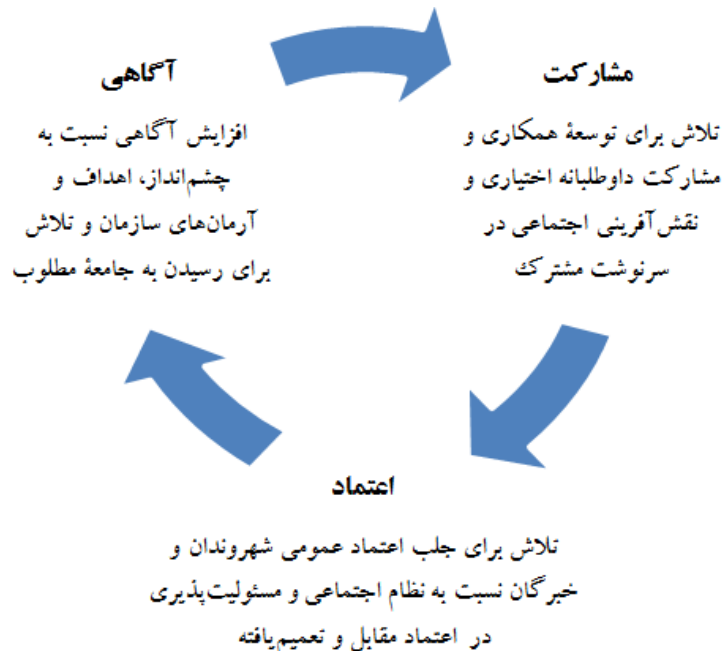
(۳) تقویت ارزش‌های اقناعی در سطح کلان؛

(۴) کاهش تراکم و انباشتگی قدرت در جامعه؛

(۵) تسهیل نقل و انتقال اطلاعات و کمک به پویایی جامعه.

۲-۵. ارتباط سازمان آینده و سرمایه اجتماعی

فراتر از تمام ویژگی‌هایی که برای سازمان‌های آینده برشمرده‌اند، یک ویژگی منحصر به فرد سازمان‌های آینده عبارت است از «قرار گرفتن در متن جامعه به گونه‌ای که حاوی ارزش‌ها، انتظارات، انگیزه‌ها و الگوهای رفتاری و خواسته‌های نفع‌برانی است که در تعامل با هم، روند تعالی، اداره و ساماندهی امور را رقم می‌زنند». باروری فکری و عملی به عنوان نیاز اساسی سازمان آینده در ظرف سرمایه اجتماعی انجام می‌شود و سرمایه اجتماعی به عنوان راهی برای جبران کاستی‌های نوگرایی در وضعیتی که میزان همکاری و مشارکت مردم در اداره امور اجتماعی کاهش پیدا کرده بود، فراروی متفکرانی مانند پاتنام، بوردیو و کلمن قرار گرفت. سرمایه اجتماعی در بستر سازمان‌های آینده در تعامل و ارتباط سازنده مردم از طریق ایجاد و افزایش اعتماد، آگاهی و مشارکت تعریف می‌شود.

الگوی شماره (۴) تلاش افراد برای ایجاد و توسعه سرمایه اجتماعی خود در جامعه

۶-۲. کارکرد سرمایه اجتماعی

آنچه در سرمایه اجتماعی و مفهوم آن مطرح می‌شود، سرمایه‌گذاری در روابط اجتماعی و همچنین افزایش، گسترش به اشتراک گذاشتن منابع در روابط اجتماعی و یا از طریق آن برای تسهیل‌کنش جمعی و گسترش اعتماد و بده‌بستان در جامعه است؛ از این‌رو، روابط اجتماعی، بستر اصلی مفهوم سرمایه اجتماعی محسوب می‌شود. (شجاعی، ۱۳۸۷: ۱۰)

مفهوم سرمایه اجتماعی در جامعه اسلامی و سازمان‌های مربوط به آن، تفاوت آشکاری با سرمایه اجتماعی در جوامع غربی دارد. سرمایه اجتماعی در جامعه اسلامی افزون بر ابعاد انسانی بر یک بنیان ماورایی و الهی استوار است که کلید طلایی آن، بر اعتماد تعمیم‌یافته و اعتماد به پیامبر (ص) و امام معصوم (ع) و ولی امر است که او نه فقط

به‌عنوان یک انسان عادی، بلکه به‌عنوان انسانی برجسته و متصل به منابع وحی (قرآن و کلام الهی) و سیره و فهم عمیق از شریعت است؛ آنچه در این رابطه شکل می‌گیرد، نه فقط «اعتماد» بلکه «ایمان و باور قلبی» است؛ این ایمان و اعتماد، شاخصی برای ارزیابی اعتماد در روابط با سایرین محسوب می‌شود و آگاهی‌ها، مشارکت‌ها و همکاری‌ها بر این مبنا شکل می‌گیرد.

«سازمان‌های اجتماعی» پیش‌قراولان توسعه و تکامل اجتماعی هستند و در عین حال شواهد مهم و رو به رشدی وجود دارد که شبکه‌ها و انجمن‌های محلی تأثیر مثبتی بر توسعه محلی و رفاه خانواده‌ها دارند. مطالعه تون‌سند^۱ در هند نشان داد که این‌گونه سرمایه اجتماعی، توانایی فقرا برای تخصیص مؤثر منابع را تقویت نموده و شاخص بهبود وضعیت‌شان را افزایش می‌دهد. سرمایه اجتماعی می‌تواند کیفیت آموزش را ارتقا دهد. (Colmamn, 1988) به همین نسبت تخریب شبکه‌ها می‌تواند به افزایش جرم و خشونت منجر شود. در همین راستا نتایج یک مطالعه بر روی اجتماع‌های شهری در اکوادور، مجارستان، فیلیپین و زامبیا نشان داد که کاهش دارایی‌های اقتصادی منجر به حضور کمتر در سازمان‌های اجتماعی، تضعیف پیوندهای غیررسمی ساکنان و افزایش جرم و خشونت گردیده است. (شجاعی، ۱۳۸۷: ۲۵۵)

شواهد بسیاری برای نقش‌آفرینی کلیدی انجمن‌های محلی در مدیریت محیط‌زیست وجود دارد؛ به‌ویژه زمانی که بحث منابع مشترک (آب و جنگل) در میان باشد. پیوندهای بین جامعه مدنی و دولت، بر نتایج برنامه‌های دولت نیز اثر می‌گذارند. یک مطالعه در مورد مدیریت خدمات شهری در شمال برزیل نشان داد که ایجاد رابطه بین کارگران شهری و انجمن‌های محلی، کارآموزی برنامه‌های شهرداری را تقویت می‌کنند. (شجاعی، ۱۳۸۷: ۲۵۷)

در سطح کلان، سرمایه اجتماعی به چهارمین رده سرمایه (پس از سرمایه فیزیکی، طبیعی و انسانی) در فرایند تولید تبدیل گردیده و نقش آن در رشد اقتصادی و سرمایه گذاری به دو روش قابل بررسی است: یکی تحلیل و محاسبه رشد تولید ناخالص داخلی از طریق تحلیل رشد کار، سرمایه و فناوری؛ و دیگری پس از جدا کردن سرمایه فیزیکی و طبیعی، آنچه باقی می ماند سهم سرمایه انسانی و اجتماعی است. جدا کردن سرمایه اجتماعی از سرمایه انسانی نیازمند بررسی مستقیم سرمایه انسانی است. (شجاعی، ۱۳۸۷: ۲۵۹) کارکرد سرمایه اجتماعی در افزایش رفاه اجتماعی^۱ شامل موارد زیر است:

- (۱) رشد انصاف از طریق توسعه هنجارهای محلی؛
 - (۲) غلبه بر فقر از طریق دسترسی به بازارهای اعتباری؛
 - (۳) تسهیل مبادله اطلاعات، افزایش دانش در مورد رفتارها و موقعیت های متفاوت، کاهش هزینه قراردادها و ...؛
 - (۴) ایفای نقش واپایش اجتماعی در صورت فقدان نظام های نظارتی (پلیس و دادگاه)؛
 - (۵) کمک به ثبات عضویت اعضا در شبکه؛
 - (۶) هماهنگی فعالیت ها، کاهش رفتارهای فرصت طلبانه از طریق ایجاد تعامل های مکرر بین افراد و افزایش اعتماد. (شجاعی، ۱۳۸۷: ۲۴۱)
- «اعتماد معطوف به گذشته»^۲ نتیجه تکرار تعامل هاست؛ در حالی که می توان اعتماد را بر مبنای آینده نگری و معطوف به آینده^۳ استوار ساخت که احتمال مقابله به مثل وجود دارد؛ به عبارت دیگر، این اعتماد می گوید که چون من فرصت طلب نیستم، پس شخص

۱. مانند گذشته حتی در دوران فرانوگرایی، توسعه اقتصادی و تأمین رفاه اجتماعی امری حاکمیتی و از وظایف دولت ها محسوب می شود. بر همین اساس، سرمایه اجتماعی می تواند پشتوانه مطمئنی برای تنظیم رفتارهای حاکمان و توسعه مبادلات بین مردم و حاکمیت ها و جلب مشارکت عمومی باشد.

2. Backward Looking

3. Forward Looking

دیگر هم فرصت‌طلبی نمی‌کند، یا اینکه اگر این‌گونه شده، بی‌شک این حق را برای او قائل هستم و یا او حتماً مقابله به‌مثل خواهد کرد.

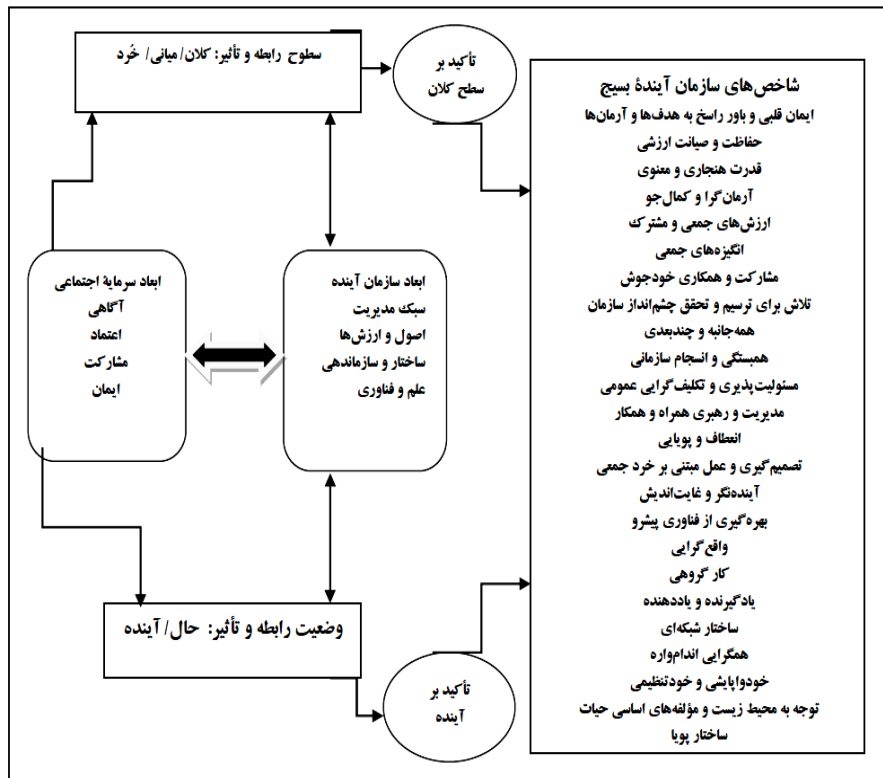
«تصمیم‌سازی جمعی»^۱ که منطق وجودی اصلی دولت است، فقط زمانی برای شبکه‌های محلی پذیرفته می‌شود که بتواند با مدیریت اطلاعات، انگیزه‌ای که بر انصاف استوار است، بالاترین مشارکت و کارآمدی را داشته باشد و مشارکت بهتر را برای همکاری بیشتر فراهم نماید.

سرمایه اجتماعی در کنار سایر انواع سرمایه‌ها، یکی از ورودی‌های فرایند توسعه می‌باشد؛ انجمن‌های مدنی از طریق اطلاعات، همسو کردن انگیزه‌های فردی با اهداف گروهی و پیشبرد تصمیم‌سازی‌های جمعی، نتایج کارآمد بازار را ارتقا دهد. (شجاعی، ۱۳۸۷: ۲۴۴)

سازمان‌های بین‌المللی و از جمله بانک جهانی در ارزیابی خود از نقش نهادهای مؤثر در توسعه ملی به این نتیجه رسیده است که کیفیت روابط و شبکه‌های مبتنی بر خانواده و فامیل، اقوام سببی، همسایگان و همکاری که در خلال روابط مدنی و یا در خلال پیوندهای سازمانی ایجاد می‌شود در توسعه مؤثر هستند.

سرمایه اجتماعی برآیندی از میزان آگاهی، اعتماد و مشارکت اجتماعی است که منجر به افزایش سطح روابط، انسجام و پیوندهای اجتماعی در بستر نهادهای اجتماعی می‌گردد. بسیج به‌عنوان یک سازمان داوطلبانه مبتنی بر سرمایه اجتماعی برآمده از جامعه انقلابی ایران افزون بر برخورداری از مؤلفه‌های شناخته‌شده سرمایه اجتماعی بر ایمان، معنویت، باورهای دینی و اخلاق اسلامی استوار است؛ مؤلفه‌هایی که آینده آن را متفاوت از سایر سازمان‌های در حال ظهور تعیین می‌بخشد. الگوی زیر به تبیین و شناخت دامنه (ابعاد و مؤلفه‌ها) و فرایند ارتباط و تأثیر سرمایه اجتماعی در توسعه شاخص‌های سازمان آینده در بستر بسیج به‌عنوان یک سازمان فرانوگرا می‌پردازد.

1. Collective Decision-making

الگوی شماره (۵) الگوی مفهومی تحقیق

۳. یافته‌های تحقیق

۳-۱. ویژگی‌های جمعیت شناختی

۹۲ درصد از پاسخگویان دارای تخصص در رشته علوم انسانی و مدیریت، ۸۴/۶ درصد دارای تحصیلات کارشناسی ارشد و بالاتر و ۸۵ درصد دارای سابقه فعالیت مدیریتی و نظامی بوده و ۸۰ درصد نیز بیش از ۱۱ سال سابقه فعالیت در بسیج دارند. ۷۱ درصد میزان آشنایی خود را با مؤلفه‌های سازمان آینده بسیج «زیاد» و ۴۹ درصد نیز میزان آشنایی خود را با ویژگی‌های سازمان‌های آینده «خیلی زیاد» بیان کرده‌اند.

۲-۳. موضوعیت سرمایه اجتماعی برای سازمان بسیج در سطوح کلان، میانی و خرد برای سنجش این موضوع، رویکرد خبرگان درخصوص میزان تلاش سازمان بسیج برای جست‌وجوی سرمایه اجتماعی در سه سطح «ملی و کل جامعه»، «نهادهای گروه‌های اجتماعی» و «نیروها و ارکان بسیج» در راستای توسعه و تعمیق آگاهی اجتماعی، تعامل‌ها و کنش‌ها، اعتماد اجتماعی بیرونی و درون‌سازمانی، همکاری و مشارکت فراگیر و معنادار مورد پرسش و تحلیل قرار گرفت. بر اساس این یافته، جست‌وجوی سرمایه اجتماعی برای سازمان آینده بسیج در سطح کلان، بیش از سطوح میانی و خرد موضوعیت دارد و تفاوت این دیدگاه‌ها از لحاظ آماری معنادار است؛ به این مفهوم که خبرگان به‌صورت معناداری سرمایه اجتماعی بسیج در سطح کلان اجتماعی را بیش از سایر سطوح می‌دانند. این نتیجه با فلسفه وجودی، واقعیت و انتظارات، گستره اجتماعی و فراگیری بسیج به‌عنوان یک سازمان عمومی و مردم‌پایه انطباق دارد و بیانگر این واقعیت است که بسیج به‌عنوان یک سازمان پیش‌تاز در آینده نمی‌تواند محدود و محصور در سازمان و تشکل و یا منافع گروه باشد. اگرچه میزان بالایی از سایر سطوح سرمایه اجتماعی را برای کنشگری در درون خود نیاز دارد، اما سرمایه اجتماعی در سطح کلان، ظرفیت کنشگری بسیج را تشکیل می‌دهد.

جدول شماره (۳) میانگین رتبه سرمایه اجتماعی بسیج در سطوح سه‌گانه کلان، میانی و خرد

نتیجه آزمون	میانگین رتبه	سطوح
۵۹ = تعداد	۲/۲۸	کلان
۱۳/۹۶۶ = کای اسکوتر	۱/۸۶	میانی
۲ = درجه آزادی	۱/۸۶	خرد
۰,۰۰۱ = سطح معناداری		

۳-۳. انطباق‌شناسی سازمان بسیج با ویژگی‌های سازمان‌های آینده در وضعیت کنونی

در این بخش میزان وجود و انطباق سازمان بسیج در وضعیت کنونی با ۲۴ ویژگی شاخص سازمان‌های آینده مورد ارزیابی قرار گرفته است. نتایج نشان داد مهم‌ترین ویژگی سازمان بسیج در انطباق با ویژگی‌های عمده سازمان‌های آینده، مسئله ایمان و باور راسخ در مورد پذیرش اهداف و آرمان‌های سازمان است. برخلاف سازمان‌های پیشین که محلی برای فعالیت و پاسخ به نیازها به‌ویژه منافع شغلی، خلاقیت و قدرت‌طلبی بودند، سازمان‌های آینده، در اندیشه و باور افراد هستند؛ همچنین سازمان بسیج در وضعیت کنونی، بالاترین انطباق را به ترتیب با ویژگی‌هایی همچون آرمان‌گرایی، صیانت ارزشی و توسل به قدرت هنجاری و معنوی، مشارکت و همکاری داوطلبانه و ... نشان می‌دهد.

جدول شماره (۴) میانگین رتبه انطباق سازمان بسیج با ویژگی‌های سازمان آینده در وضعیت کنونی

ردیف	ویژگی‌های سازمان آینده	میانگین رتبه‌ها
۱	ایمان قلبی و باور راسخ به اهداف و آرمان‌ها	۱۸/۱۱
۲	ارمان‌گرا و کمال‌جو	۱۷/۸۴
۳	حفاظت و صیانت ارزشی	۱۶/۶۴
۴	قدرت هنجاری و معنوی	۱۶/۳۶
۵	مشارکت و همکاری خودجوش	۱۶/۰۶
۶	مسئولیت‌پذیری و تکلیف‌گرایی عمومی	۱۵/۰۸
۷	ارزش‌های جمعی و مشترک	۱۵/۰۰
۸	انگیزه‌های جمعی	۱۴/۷۵
۹	انعطاف و پویایی	۱۴/۲۶
۱۰	مدیریت و رهبری همراه و همکار	۱۳/۷۵
۱۱	همبستگی و انسجام سازمانی	۱۳/۶۰
۱۲	همه‌جانبه و چندبعدی	۱۲/۸۹
۱۳	ساختار شبکه‌ای	۱۱/۳۴
۱۴	کار گروهی	۱۰/۸۵
۱۵	واقع‌گرایی	۱۰/۵۳
۱۶	خودآپايشی و خودتنظیمی	۱۰/۴۷
۱۷	یادگیرنده و یاددهنده	۱۰/۴۲
۱۸	آینده‌نگر و غایت‌اندیش	۹/۹۰
۱۹	تصمیم‌گیری و عمل مبتنی بر خرد جمعی	۹/۵۶
۲۰	ساختار پویا	۹/۴۳
۲۱	همگرایی اندام‌واره	۹/۲۹
۲۲	تلاش برای ترسیم و تحقق چشم‌انداز سازمان	۸/۷۳
۲۳	توجه به محیط‌زیست و مؤلفه‌های اساسی حیات	۸/۰۲
۲۴	بهره‌گیری از فناوری پیشرو	۷/۱۲

نتیجه آزمون:
 ۵۹ - تعداد
 ۳۴۳/۲۰۲ - کای اسکوتر
 ۲۳ - درجه آزادی
 ۰/۰۰۰ - سطح معناداری

۳-۴. ارتقای ویژگی‌های سازمان‌های آینده در بسیج

برای سنجش این موضوع نیز ۲۴ ویژگی شاخص سازمان‌های آینده و امکان تحقق آن در آینده سازمان بسیج مورد ارزیابی قرار گرفت. نتایج نشان می‌دهد بالاترین امکان به ترتیب برای ویژگی‌های زیر بیان شده است:

جدول شماره (۵) میانگین ارتقای ویژگی‌های سازمان‌های آینده در سازمان آینده بسیج

ردیف	ویژگی‌های سازمان‌های آینده	میانگین رتبه‌ها
۱	ایمان قلبی و باور راسخ به اهداف و ارمان‌ها	۱۵/۵۷
۲	حفاظت و صیانت ارزشی	۱۵/۲۹
۳	ارزش‌های جمعی و مشترک	۱۴/۴۶
۴	ارمان‌گرا و کمال‌جو	۱۴/۲۵
۵	قدرت هنجاری و معنوی	۱۴/۱۰
۶	تلاش برای ترسیم و تحقق چشم‌انداز سازمان	۱۳/۷۳
۷	انگیزه‌های جمعی	۱۳/۶۲
۸	مشارکت و همکاری خودجوش	۱۳/۴۲
۹	همبستگی و انسجام سازمانی	۱۳/۱۹
۱۰	همه‌جانبه و چندبعدی	۱۳/۱۲
۱۱	مسئولیت‌پذیری و تکلیف‌گرایی عمومی	۱۳/۰۹
۱۲	مدیریت و رهبری همراه و همکار	۱۲/۹۹
۱۳	انعطاف و پویایی	۱۲/۴۷
۱۴	تصمیم‌گیری و عمل مبتنی بر خرد جمعی	۱۱/۹۱
۱۵	کار گروهی	۱۱/۸۲
۱۶	بهره‌گیری از فناوری پیشرو	۱۱/۶۰
۱۷	آینده‌نگر و غایت‌اندیش	۱۱/۵۳
۱۸	واقع‌گرایی	۱۱/۴۴
۱۹	یادگیرنده و یاددهنده	۱۱/۱۹
۲۰	ساختار شبکه‌ای	۱۱/۰۷
۲۱	خودآپاچی و خودتنظیمی	۱۰/۸۹
۲۲	همگرایی اقدام‌واره	۱۰/۵۸
۲۳	توجه به محیط‌زیست و مؤلفه‌های اساسی حیات	۱۰/۰۳
۲۴	ساختار پویا	۸/۶۴

نتیجه آزمون:

۵۹ - تعداد

۱۳۲/۴۳۴ - کای اسکوتر

۲۳ - درجه آزادی

۰/۰۰۰ - سطح معناداری

۳-۵. تأثیر سرمایه اجتماعی در توسعه ویژگی‌های سازمان‌های آینده در بسیج

برای سنجش این موضوع، تأثیر سرمایه اجتماعی در تحقق ویژگی‌های سازمان‌های آینده در نسبت با بسیج مورد ارزیابی قرار گرفت. نتایج نشان داد سرمایه اجتماعی در سازمان آینده بسیج بیشتر در تحقق ویژگی‌های معطوف به ارزش‌ها و کنش‌های جمعی

است؛ در تحقق ارزش‌های جمعی و مشترک، انگیزه‌های جمعی، مشارکت و همکاری خودجوش، حفاظت و صیانت ارزشی و مسئولیت‌پذیری و تکلیف‌گرایی عمومی مؤثر است. سایر ویژگی‌ها به ترتیب اولویت به شرح جدول زیر است:

جدول شماره (۶) میانگین تأثیر سرمایه اجتماعی در توسعه ویژگی‌های سازمان آینده در بسیج

ردیف	ویژگی‌های سازمان‌های آینده	میانگین رتبه‌ها
۱	ارزش‌های جمعی و مشترک	۱۵/۷۱
۲	انگیزه‌های جمعی	۱۴/۳۴
۳	مشارکت و همکاری خودجوش	۱۴/۱۴
۴	حفاظت و صیانت ارزشی	۱۳/۹۶
۵	مسئولیت‌پذیری و تکلیف‌گرایی عمومی	۱۳/۹۲
۶	ایمان قلبی و باور راسخ به اهداف و آرمان‌ها	۱۳/۸۷
۷	قدرت هنجاری و معنوی	۱۳/۸۶
۸	کار گروهی	۱۳/۲۲
۹	آرمان‌گرا و کمال‌جو	۱۲/۸۵
۱۰	یادگیرنده و یاددهنده	۱۲/۶۵
۱۱	انعطاف و پویایی	۱۲/۶۴
۱۲	مدیریت و رهبری همراه و همکار	۱۲/۶۲
۱۳	همبستگی و انسجام سازمانی	۱۲/۲۶
۱۴	تلاش برای ترسیم و تحقق چشم‌انداز سازمان	۱۲/۲۲
۱۵	تصمیم‌گیری و عمل مبتنی بر خرد جمعی	۱۲/۱۱
۱۶	همه‌جانبه و چندبعدی	۱۲/۰۷
۱۷	آینده‌نگر و غایت‌اندیش	۱۱/۹۸
۱۸	خودآپايشی و خودتنظیمی	۱۱/۵۸
۱۹	واقع‌گرایی	۱۱/۱۵
۲۰	ساختار شبکه‌ای	۱۱/۳۷
۲۱	بهره‌گیری از فناوری پیشرو	۱۱/۶۴
۲۲	همگرایی اندام‌واره	۱۰/۱۸
۲۳	ساختار پویا	۹/۳۶
۲۴	توجه به محیط زیست	۹/۳۱

نتیجه آزمون:
۵۹ - تعداد
۱۰۱/۳۱۸ - کای اسکوئر
۲۳ - درجه آزادی
۰/۰۰۰ - سطح معناداری

۳-۶. مقایسه میانگین ارزیابی ویژگی‌های سازمان‌های آینده

در وضعیت کنونی با امکان تحقق در سازمان آینده بسیج، نتایج بررسی این امکان نشان می‌دهد میانگین حسابی و میانگین رتبه نسبت ویژگی‌ها با بسیج در آینده بیشتر از وضعیت کنونی است و این تفاوت نیز از نظر آماری معنادار است.

جدول شماره (۷) میانگین رتبه ارزیابی وضعیت ویژگی‌های سازمان آینده در بسیج

ردیف	وضعیت ویژگی‌های سازمان آینده در بسیج	میانگین نمره ارزیابی	میانگین رتبه ارزیابی	نتیجه آزمون
۱	وضعیت کنونی ویژگی‌ها در سازمان بسیج	۳/۴۰۶۸	۱/۲۳	۵۹ - تعداد
۲	امکان تحقق این ویژگی‌ها در آینده	۴/۴۹۱۵	۲/۳۱	۷۲/۶۳۶ - کای اسکوتر
۳	تأثیر سرمایه اجتماعی در تحقق ویژگی‌ها	۴/۶۱۰۲	۲/۴۶	۱ - درجه آزادی ۰/۰۰۰ - سطح معناداری

میانگین رتبه تأثیر سرمایه اجتماعی در تحقق این ویژگی‌ها در سازمان آینده بسیج برابر با ۲/۴۶ بیش از میانگین امکان وقوع و وضعیت کنونی است و می‌تواند نشان از نیاز بسیج به مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی برای نیل به سازمان آینده مطلوب خود، متناسب با سازمان‌های نسل چهارم باشد. بدون شک پیشینه بسیج در صدر اسلام، به‌ویژه سازماندهی و فراخوانی‌های دفاعی در زمان پیامبر (ص)، سابقه فعالیت هیئت‌های مذهبی شیعی، شبکه مساجد و تکایا می‌تواند به‌عنوان بدیلی برای برخی سازمان‌های نوین با رویکرد لیبرالی باشد که به‌علت تأکید بر قدرت فن‌سالاران، مدیران و سرمایه‌داران از متن جامعه و سرمایه اجتماعی فاصله گرفته‌اند؛ از این‌رو، نیاز به سازمان‌های نسل چهارم و مبتنی بر ارزش‌های فراگیر و عمومی بیش از هر زمانی به‌ویژه در جوامع دینی موضوعیت می‌یابد.

۴. نتیجه‌گیری

۴-۱. جمع‌بندی

تعمیق و تدقیق روابط اجتماعی در سطوح محلی، ملی و بین‌المللی که بتواند پیوند ذهنی و عملی را بین اعضای پیوسته و وابسته به یک سازمان فراهم نماید، از نیازهای اساسی سازمان‌های آینده است؛ پاسخ به این نیاز می‌تواند به یکی از مهم‌ترین ویژگی‌ها و دستاوردهای سازمان‌های آینده تبدیل شود. توسعه و ایجاد سرمایه اجتماعی در متن جامعه، تحقق اهداف سازمان را با کمترین هزینه و زمان فراهم می‌کند، به‌گونه‌ای که سازمان‌های برخوردار از سرمایه اجتماعی، در هدایت و رهبری رفتارهای اجتماعی،

فرهنگی - اقتصادی، سرمایه‌گذاری، تأمین سود و منافع، همگرایی و توافق فرهنگی، ذخیره دانش و به‌کارگیری اطلاعات و فناوری‌ها، کاهش آسیب‌ها و انحراف‌ها، انسجام و پیوستگی اجتماعی، کار گروهی^۱، افزایش بهره‌وری و کارایی و ... موفق و کارآمدتر هستند.

نتایج پژوهش حاضر در تبیین رابطه و کارکرد سرمایه اجتماعی در سازمان داوطلبانه بسیج به‌عنوان الگویی از سازمان‌های آینده نشان می‌دهد این سازمان استعداد و امکان تحقق ویژگی‌های سازمان‌های آینده را بر اساس سرمایه اجتماعی فراگیر در سطح جامعه دارد. مقایسه دیدگاه خبرگان در مورد مؤلفه‌های سازمان‌های آینده در بسیج در سه وضعیت «کنونی، آتی و تأثیر سرمایه اجتماعی در آینده» نشان می‌دهد، ورود مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، اولویت برخی ویژگی‌های سازمان‌های آینده را در سازمان بسیج جابه‌جا می‌کند. ارزش‌ها و انگیزه‌های جمعی باوجود حضور در بسته ویژگی‌ها وضعیت کنونی و آتی، در نتیجه سرمایه اجتماعی اولویت بالاتری می‌یابند. بدون شک مبنای تعریف و تعیین این ارزش‌ها و انگیزه‌ها بسیار مهم است که باید مورد توجه ارکان بسیج قرار گیرد و در این حوزه نباید از تعریف مرسوم جمع‌گرایی یا توافق جمعی در ادبیات غرب غافل شد.

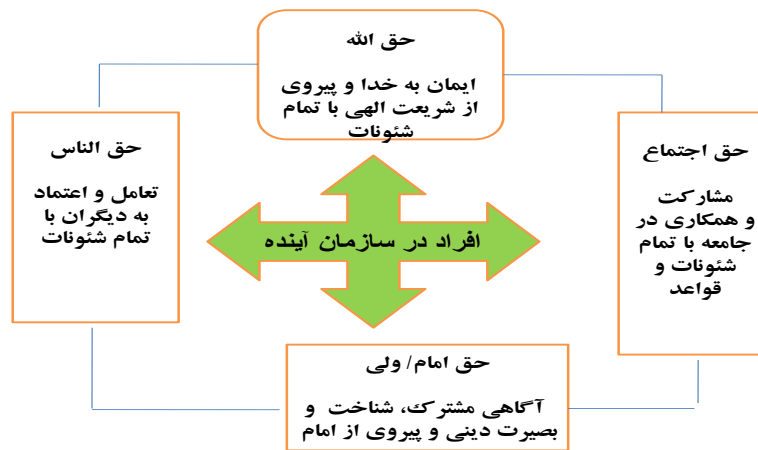
سابقه نشان می‌دهد توافق جمعی در غرب حول باطل هم امکان شکل‌گیری دارد، اما توافق جمعی در اسلام فقط حول محور حق معنا دارد؛ بنابراین در سازمان آینده بسیج که تحت تأثیر سرمایه اجتماعی سازمانی است، ویژگی‌های ازقبیل «مبتنی بر ایمان قلبی و باور راسخ به اهداف و آرمان‌ها، حفاظت و صیانت ارزشی، قدرت هنجاری و معنوی، آرمان‌گرا و کمال‌جو، و ...» کمتر از وضعیت کنونی است؛ برعکس به کمک سرمایه اجتماعی می‌تواند ویژگی‌هایی از جمله «ارزش‌های جمعی و مشترک، انگیزه‌های جمعی، مشارکت و همکاری خودجوش» در آن تقویت شود.

1. Team Working

۲-۴. پیشنهادها

سازمان آینده بسیج، پویا، متنوع و چندبعدی است و در ابعاد پنج‌گانه (برنامه‌ریزی، سازماندهی، اثربخشی، رهبری، واپایش و بازرسی) به‌گونه‌ای عمل می‌کند که سرمایه اجتماعی مورد نیاز تحقق اهداف و چشم‌انداز خود را با تأکید و از طریق عناصر و نیروهای داوطلب توسعه و تقویت نماید؛ سازمانی متناسب با شرایط پیچیده و چندمأموریتی (دفاعی و نظامی، فرهنگی، اجتماعی، امنیتی، اطلاعاتی، سیاسی، اقتصادی، سازندگی، علمی و فناوری، آموزشی و پژوهشی، امداد و نجات، بهداشت و سلامت) که دارای روح و محتوای اسلامی ارزشی، فرهنگی، متکی بر ایمان و باور قلبی است. مطلوبیت و اثربخشی این سازمان، زمانی است که بتواند بر اساس شاخص‌های چهارگانه سرمایه اجتماعی (آگاهی، مشارکت، اعتماد و ایمان)^۱ حقوق چهارگانه را مطابق الگوی زیر تأمین و تبیین نماید.

الگوی شماره (۶) احقاق حقوق انسانی و اجتماعی در سازمان‌های آینده بر مبنای سرمایه اجتماعی

۱. ایمان در این مقاله، شاخص ویژه سرمایه اجتماعی سازمان در جامعه اسلامی است و روح حاکم بر سازمان آینده بسیج محسوب می‌شود.

تقویت و توسعه سرمایه اجتماعی در بلندمدت و ویژگی‌های سازمان اعتمادمحور، مشارکت‌جو، آگاهی‌بخش و باایمان را در سازمان آینده بسیج، بازتولید و نهادینه می‌نماید و افراد در فرایندها و گستره روابط اجتماعی به گونه‌ای قرار می‌گیرند که حق‌الله را می‌شناسند و ادا می‌کنند، حق‌امام را از روی آگاهی و با ایمان قلبی پذیرفته و تبعیت می‌کنند، به حقوق دیگران (افراد و سازمان‌ها) احترام می‌گذارند. در ایفای حقوق جامعه و مشارکت و همکاری در امور، پیشدستی می‌کنند؛ در واقع سرمایه اجتماعی فراگیر، مطلوبیت راهبردی برای سازمان آینده بسیج است و بسیج به‌عنوان یک جنبش عمومی و نوگرا و فرانوگرا بیش از سازمان‌های دیگر بر سرمایه اجتماعی استوار است. در این مفهوم، سرمایه اجتماعی همان چیزی است که دوره نوگرایی (مدرنیته) در پیچیدگی نظام دیوان‌سالاری و نظریه‌های نظام‌مند (سیستمی) آن را از دست داد و در شکل بازسازی‌شده در قالب فرانوگرایی در پی بازتولید آن است؛ به‌عبارتی، بازگشت به ارزش‌های فراگیر و عام، انگیزه‌های دینی و معنوی، مردم‌سالاری سازمانی در سازمان‌های فعال و خلاق متکی بر ظرفیت‌های فراگیر اعضای داوطلب با قدرت هنجاری و اقتناعی.

پویایی ساختاری و توزیع شبکه‌ای در محیط کلان و گروه‌محوری در محیط داخلی می‌تواند سازمان بسیج را به یک سازمان خلاق و فعال در محیط پیچیده آینده تبدیل نماید؛ افزون بر این، بازیابی سرمایه اجتماعی توسط بسیج به گستره و حوزه عملکردی بسیج در آینده می‌افزاید. نتایج این تحقیق نشان داد سرمایه اجتماعی می‌تواند سازمان آینده بسیج را از یک سازمان مبتنی بر ایمان قلبی و باور راسخ به اهداف و آرمان‌ها و آرمان‌گرا و کمال‌جو در وضعیت کنونی به سازمانی مبتنی بر «ارزش‌های جمعی و مشترک، انگیزه‌های جمعی، مسئولیت‌پذیری و همکاری خودجوش» تبدیل کند. نکته‌ای که مقام معظم رهبری با عنوان آرمان‌گرایی همراه با واقع‌نگری از آن نام می‌برد. توسعه زیرساخت‌های مردمی‌شدن اداره بسیج می‌تواند سازمان داوطلبانه بسیج را بر سرمایه

اجتماعی استوار نماید. سرمایه اجتماعی، امکان تکثیر و بازتولید ویژگی‌های سازمان آینده را در بسیج فراهم می‌نماید؛ بنابراین کانون سرمایه اجتماعی در سازمان آینده بسیج، افراد جمعی شده هستند که حق خود (هویت فردی)، حق دیگران (هویت اجتماعی)، حق امام و ولی (هویت حاکمیتی) و حق خدا (هویت الهی) را می‌شناسند و در متن روابط اجتماعی رعایت می‌کنند.

فهرست منابع

۱. منابع فارسی

۱. امیری سواد رودباری، عادل، زهرا مرزبان شیرخوارکلایی و ملیحه اصغرزاده زعفرانی، (۱۳۹۱)، آینده‌پژوهی و سازمان‌های آینده، *اولین همایش ملی آینده‌پژوهی*، تهران، شرکت یادگار درخشان آریا.
۲. براتعلی، مهدی، (۱۳۹۳)، اخلاق مشارکت در سازمان‌های مردم‌نهاد (مطالعه موردی: سازمان بسیج)، *فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج*، شماره ۶۵.
۳. بیات، بهرام، (۱۳۸۹)، *سرمایه اجتماعی بسیج در جامعه*، تهران، پژوهشکده مطالعات و تحقیقات بسیج، مرکز مطالعات اجتماعی و فرهنگی بسیج.
۴. پانام، روبرت، (۱۳۸۰)، *دموکراسی و سنت‌های مدنی (تجربه ایتالیا و درس‌هایی برای کشورهای در حال گذار)*، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران، دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور.
۵. جوادی، فرزانه، (۱۳۹۰)، *نقش و کارکرد هیئات مذهبی در ارتقای سرمایه اجتماعی در بین شهروندان منطقه ۱۵ تهران*، گروه علوم اجتماعی دانشگاه پیام نور واحد پاکدشت.
۶. چلبی، مسعود، (۱۳۷۵)، *جامعه‌شناسی نظم*، تهران، نشر نی.
۷. خانی، مهدی، (۱۳۸۳)، بسیج و آینده‌پژوهی، *فصلنامه مطالعات بسیج*، سال هفتم، شماره ۲۴.
۸. خواب‌نما، ساره، (۱۳۹۱)، نقش آینده‌پژوهی در تفکر استراتژیک، *اولین همایش ملی آینده‌پژوهی*، تهران، شرکت یادگار درخشان آریا.
۹. دوانی، علی، (بی‌تا)، *مهدی موعود*، قم، انتشارات مسجد جمکران.
۱۰. زمانی‌مقدم، افسانه و محبوبه باغبانیان، (۱۳۹۱)، روش‌ها و رویکردهای آینده‌پژوهی، *اولین همایش ملی آینده‌پژوهی*، تهران، شرکت یادگار درخشان آریا.
۱۱. شارعبور، محمود، (۱۳۸۰)، فرسایش سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن، *نامه انجمن جامعه‌شناسی*، شماره ۳.
۱۲. شجاعی‌باغینی، محمدمهدی و همکاران، (۱۳۸۷)، *مبانی مفهومی سرمایه اجتماعی*، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی وزارت علوم تحقیقات و فناوری.
۱۳. شریفیان‌ثانی، مریم، (۱۳۸۰)، سرمایه اجتماعی: مفاهیم اصلی و چارچوب نظری، *فصلنامه علمی و پژوهشی رفاه اجتماعی*، شماره ۲.
۱۴. صافی‌گلپایگانی، لطف‌الله، (۱۴۱۹ ه.ق)، *منتخب الاثر*، قم، مؤسسه السیده المعصومه.
۱۵. صدوق، محمدبن علی بن بابویه، (۱۴۰۵ ق)، *کمال‌الدین و تمام النعمه*، جلد ۱ و ۲، تحقیق، علی‌اکبر غفاری، قم، نشر اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه.

۱۶. عطاران‌کاخکی، هادی و عباس ملکی، (۱۳۹۲)، آینده‌پژوهی، ابزاری برای رشته‌ها یا رشته‌ای مستقل، دومین همایش ملی آینده‌پژوهی، تهران، شرکت یادگار درخشان آریا.
۱۷. علاقه‌بند، مهدی، (۱۳۸۴)، درآمدی بر سرمایه اجتماعی، فصل‌نو، مجله اینترنتی علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی.
۱۸. غفاری، غلامرضا، (۱۳۸۲)، سنجش سرمایه اجتماعی، خلاصه مقالات نخستین سمپوزیوم سرمایه اجتماعی و رفاه اجتماعی، تهران، دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی.
۱۹. غنی‌زاده، مسعود، (۱۳۹۲)، مدیریت سازمان‌های آینده (جزوه درسی)، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده مدیریت، دوره سوم آینده‌پژوهی.
۲۰. فرانکل، ویکتور، (۱۳۷۵)، خدا در ناخودآگاه، ترجمه ابراهیم یزدی، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی.
۲۱. فیلد، جان، (۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی، ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضانی، تهران، کویر.
۲۲. فیروزآبادی، سیدحسن، (۱۳۸۸)، راهبردهای دولت زمینه‌ساز در توسعه پایدار طلوع و رغبت مهدوی، مجموعه مقالات دکترین مهدویت، جلد ۲، قم، مؤسسه آینده روشن پژوهشکده مهدویت.
۲۳. کارگر، رحیم، (۱۳۸۸)، جهانی‌شدن و حکومت حضرت مهدی (عج)، قم، انتشارات بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود (عج).
۲۴. کلمن، جیمز، (۱۳۷۷)، بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشر نی.
۲۵. گیدنز، آنتونی، (۱۳۸۷)، جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، انتشارات آگاه.
۲۶. گیدنز، آنتونی، (۱۳۹۰)، جامعه‌شناسی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران، نشر نی.
۲۷. محسنی تبریزی، علیرضا، (۱۳۷۵)، بیگانگی مانعی برای مشارکت و توسعه ملی، نامه پژوهش، شماره ۱.
۲۸. نجفی، ابراهیم، (۱۳۸۷)، سند راهبردی بسیج، تهران، پژوهشکده مطالعات و تحقیقات بسیج، مرکز مطالعات ارتش بیست میلیونی.

۲. منابع انگلیسی

- Colmemn, J.S, (1988), Social Capital in the Creation of Human Capital, *American Journal of Sociology*, Vol 94.
- Giddens, A, (1990), *the Consequences of Modernity*, Stanford, Stanford University Press.
- Woolcock, M, (1998), Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework, *Theory and Society*, 27 (2).